

Miroslava Daňová
PRSTEŇ NA HRANICI SVETOV

Miroslava Daňová
PRSTEŇ NA HRANICI SVETOV

TRNAVA
2021

Recenzenti:

Mgr. Igor Bazovský, PhD.
(Archeologické múzeum SNM)

Mgr. Katarína Hladíková, PhD.
(Katedra archeológie, Filozofická fakulta UK v Bratislave)

doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik
(Katedra klasickej archeológie, Filozofická fakulta TU v Trnave)

© Mgr. Miroslava Daňová PhD., 2021

© Jazyková úprava: Mgr. Stanislava Murínová

© Katedra klasickej archeológie a Filozofická fakulta Trnavskej univerzity
v Trnave, 2021

Na obálke: Portrét ženy s prsteňmi z augustovského obdobia. Vatikánske múzeá.

Autor: M. Daňová.

Autori fotografií: Archív AÚ SAV, Miroslava Daňová, Marek Gere, Marián
Soják, ©KHM-Museumsverband

Publikácia vyšla vďaka podpore grantu Filozofickej fakulty Trnavskej
univerzity v Trnave a grantu VEGA 1/0358/18: Rímsky tábor v Iži a jeho
pozícia na hraniciach Panónie.

ISBN: 978-80-568-0409-4

OBSAH

Podakovanie.....	5
Úvod.....	6
Vznik a význam prsteňa.....	10
Kde sa prsteň vzal a na čo slúžil?.....	10
Význam prsteňa očami antických autorov.....	15
<i>Prsteň ako znak postavenia, príslušnosti a synonymum</i> <i>slobody.....</i>	15
<i>Prsteň ako pečatidlo dokumentov alebo dohodnuté znamenie.....</i>	20
<i>Prsteň ako dekorácia.....</i>	21
<i>Prsteň ako súčasť náboženských ceremónií.....</i>	23
<i>Prsteň ako ochrana pred zlom.....</i>	23
Gema ako súčasť prsteňa.....	24
Súčasný výskum o rímskom prsteni.....	27
Výroba rímskych prsteňov.....	27
Stručné dejiny výskumu a typológia prsteňov.....	28
Náleziská rímskych prsteňov.....	35
Vybrané prstene z územia dnešného Slovenska.....	38
Nálezy z rímskeho prostredia.....	38
Nálezy z územia za hranicami Rímskej ríše.....	46
<i>Nálezy spojené s prítomnosťou vojenských jednotiek.....</i>	49
<i>Nálezy naznačujúce priamy rímsky vplyv.....</i>	55
<i>Dar, korisť alebo upomienkový predmet?.....</i>	57
Záver.....	61
Zoznam skratiek.....	64
Bibliografia.....	65
Antickí autori.....	65
Sekundárne zdroje.....	66
Iné zdroje.....	74

POĎAKOVANIE

Táto publikácia by nevznikla bez dlhoročnej a intenzívnej podpory môjho výskumu a zdieľania nadšenia zo sveta antiky na strane kolegov z Trnavskej univerzity v Trnave. Preto ďakujem aktuálnym aj bývalým kolegom, predovšetkým K. Kuzmovej, a ďalej (abecedne) M. Dufkovej, Ľ. Fašangovej, E. Hrnčiarikovi, T. Kolonovi, J. Kordošovi, L. Novákovej, M. Novotnej a V. Varsikovi.

Zároveň by som rada poďakovala ďalším kolegom, ktorí so mnou zdieľali čas, archeologický materiál, informácie z ich výskumov či dokumentáciu prsteňov a gem. Priamo i nepriamo tak ovplyvnili podobu a obsah tejto knihy. V prvom rade J. Rajtárovi (Archeologický ústav SAV), ďalej (abecedne) I. Bazovskému (Archeologické múzeum SNM), M. Budajovi (Historické múzeum SNM), J. Cencić (Archäologisches Museum Carnuntinum), R. Čambalovi (Archeologické múzeum SNM), P. Červeňovi (Archeologický ústav SAV), K. Elschekovi (Archeologický ústav SAV), M. Furmanovi (Krajský pamiatkový úrad Žilina), M. Geremu (Podunajské múzeum Komárno), K. Harmadyovej (Múzeum mesta Bratislavy), K. Hladíkovej (Katedra archeológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave), F. Humerovi (Archäologisches Museum Carnuntinum), P. Kmeťovej (Pamiatkový úrad SR), V. Krupovi (Balneologické múzeum v Piešťanoch), M. Lamiovej-Schmiedlovej (Východoslovenské múzeum Košice), K. Pietovi (Archeologický ústav SAV), E. Pollhammerovi (Archäologisches Museum Carnuntinum), J. Schmidtovej (Múzeum mesta Bratislavy), M. Sládkovi (Krajský pamiatkový úrad Trnava), M. Sojákovi (Archeologický ústav SAV), B. Stoklasovi (Historické múzeum SNM), V. Šlancarovej (nezávislá bádatel'ka), V. Turčanovi (Archeologické múzeum SNM). Zásahu na konečnej interpretácii niektorých gem majú kolegovia Ľ. Illášová a J. Štubňa (obaja Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre).

ÚVOD

Publikácia *Rímsky prsteň na hranici svetov* vznikla ako reflexia na stav bádania na Slovensku. Svet antiky a klasickej archeológie má svoje špecifikum v tom, že sa informácie o konkrétnom období dozvedáme nielen z archeologického materiálu, ale aj z diel antických básnikov, filozofov, historikov či politikov. Tí uvádzajú podrobnosti o významných dejinných udalostiach, ale aj o špecifických detailoch každodenného života. Preto je tento zdroj informácií neoddeliteľnou súčasťou pochopenia nálezov doby rímskej so schopnosťou odlíšiť dokonca význam v jednotlivých etapách vývoja (obdobie republiky, augustovské obdobie, obdobie mladšieho cisárstva). Práve svet prsteňov a gem je vynikajúcim príkladom, kde môžeme doplniť informácie o ich význame, vývoji alebo použití na základe dobových prameňov.

V minulosti sa problematikou rímskych prsteňov, ich systematizáciou, vývojom a výskytom zaoberali mnohí autori¹. V prostredí rímskych provincií bolo dlho neprekonané dielo F. Henkela², ktoré katalogizovalo známe nálezy z Porýnia. Zmena nastala v posledných desaťročiach 20. storočia, kedy vyšli v krátkom časovom odstupe publikácie E. Rihovej³, H. Guiraudovej⁴ a I. Popovičovej⁵. Kým prvá menovaná sa zaoberala nálezmi z jediného archeologického náleziska, ich stratigrafiou a následne typológiou, H. Guiraudová publikovala typológiu vytvorenú na základe početných nálezov z územia dnešného Francúzska. Doplnila ju aj o časový aspekt výskytu konkrétnych typov a variantov. I. Popovičová spracovala podobným spôsobom nálezy uložené v Národnom múzeu v Belehrade a porovnala ich s informáciami publikovanými H. Guiraudovou. Ukázalo sa, že odchýlky v typoch prsteňov a ich výskyte v dvoch rôznych rímskych provinciách sú minimálne. Potvrdzujú to nepriamo aj výskumy A. Facsády⁶, aj autorky tejto monografie⁷.

¹ Higgins 1980; Marshall 1911; Marshall 1968; Pfeiler 1979; Ruseva Slokoska 1991.

² Henkel 1913.

³ Riha 1990.

⁴ Guiraud 1989, 173 - 211.

⁵ Popović 1992.

⁶ Napr. Facsády 2009.

⁷ Daňová 2012.

Kým na území rímskej provincie je identifikácia šperkov a ich interpretácia v rámci archeologického kontextu náročnejšia, avšak možná, za hranicami impéria sa situácia výrazne mení. Územie nazývané ako barbarikum bolo miestom, kde sa rímske kultúrne vplyvy stretávali s odlišnou kultúrou kmeňov, ktoré tu žili.

Prvé pokusy o systematickú evidenciu prsteňov z územia Slovenska sa vyskytli už v roku 2002, v diplomovej práci *Rímske prstene na Slovensku*⁸. Tá doposiaľ nebola publikovaná a niektoré zistenia by bolo dnes potrebné revidovať alebo doplniť. E. Hrnčiarik na ňu čiastočne nadviazal vo svojej publikovanej dizertačnej práci, do ktorej zahrnul len exempláre so známymi nálezovými okolnosťami a zohľadnil aj chronologický aspekt či nepublikované dostupné nálezy najmä zo starších období. Tak sa mu podarilo vytvoriť stručný chronologický prehľad výskytu rímskych prsteňov v keltskom a germánskom prostredí⁹. Bez znalosti nálezových okolností sme totiž schopní iba zhodnotiť stav jeho zachovania a priradiť šperk len do niektorej zo známych typológií, ktorá ho môže bližšie datovať a len veľmi zriedkavo priblížiť jeho pôvod.

Cieľom tejto publikácie je priblížiť čitateľovi nielen pohľad antických autorov na prsteň, ale aj spôsob, akým môžeme tieto informácie využiť pri identifikácii a interpretácii nálezov z územia dnešného Slovenska, ktoré sa vo veľkej miere nachádzalo mimo Rímskej ríše. Prstene s gemami z nášho územia sa tým pádom ocitli na hranici dvoch svetov – rímskeho a barbarského. Jednotlivé kapitoly publikácie sú usporiadané tak, aby čitateľovi postupne predstavili prsteň vo svete Rimanov a následne vybrané nálezy zo Slovenska.

V prvej kapitole *Symbolika prsteňa* je predstavený stručný prehľad, ako a kde sa v Stredomorí objavili prvé prstene a pečatidlá, ktoré ovplyvnili Rímsku ríšu. Pre bližšie pochopenie významu prsteňa v rímskej spoločnosti som významnú časť monografie (*Význam prsteňa očami antických autorov*) venovala dostupným zmienkam o tomto druhu šperku. V jednotlivých podkapitolách som sa snažila bližšie predstaviť funkcie, ktoré mohli byť s prsteňom

⁸ Mikovínyová 2002.

⁹ Hrnčiarik 2013, 150 - 155.

spojené. Samostatný priestor je vyčlenený aj na gemy alebo ich napodobeniny (*Gema ako súčasť prsteňa*). Napriek tomu, že v jednotlivých častiach impéria mohli mať obyvatelia rôzne preferencie úzko súvisiace s etnickým alebo kultúrnym zázemím, určité pravidlá zostali rešpektované naprieč Rímskou ríšou. Tie sa týkajú najmä železných prsteňov a masívnych zlatých prsteňov s vyobrazením cisára.

Pre priblíženie predstavy o súčasnom bádaní a miestach, kde nachádzame rímske prstene, som do práce zaradila aj pomerne stručnú kapitolu *Súčasné bádanie o rímskom prsteni*. Sú v nej v skratke predstavené materiály, z ktorých boli prstene vyrábané, najdôležitejšie momenty bádania v oblasti rímskych prsteňov so zameraním na severné provincie, typológia H. Guiraudovej, ktorá sa na základe skúseností z Panónie ukazuje ako pomerne univerzálna. Zároveň sa v tejto kapitole nachádza aj zhrnutie, ktoré čitateľa informuje o rôznych druhoch nálezísk, kde sa prstene nachádzajú, a prečo je také dôležité spoľahlivo poznať nálezový kontext a lokalitu nálezu.

Výskyt prsteňov a gem na území dnešného Slovenska tak nemožno jednoznačne vyhodnocovať podľa rímskych parametrov. Napriek blízkosti impéria a jeho snahe o vplyv aj za hranicami ríše je potrebné k archeologickým nálezom pristupovať individuálne a postupne posúdiť obdobie ich vzniku a distribúcie, územie a nálezový kontext, ďalej použitý materiál, farbu, tvar a rozmery. Informácie o nálezovom kontexte sú kľúčové pre ďalšiu interpretáciu prsteňa alebo gemy, ako je možné vidieť v kapitole *Prstene zo Slovenska na hranici svetov*. Snažila som sa o predstavenie najzaujímavejších (vybraných) nálezov z nášho územia. S ohľadom na ďalšie informácie o jednotlivých exemplároch sú potom nálezy usporiadané podľa geografického územia (z rímskeho prostredia vs. z barbarika) a následne podľa špecifickej úlohy, ktorú mohli za hranicou Rímskej ríše plniť. Nálezy prsteňov a gem z územia barbarika nemožno úplne odtrhnúť od ich významu v rímskej spoločnosti, skôr naopak. Sú mimoriadne dôležitým druhom nálezu dokumentujúcim pôsobenie rímskej kultúry a politiky za hranicami impéria, alebo dokladom významu, aký časom tento

malý, ale hodnotný šperk získal aj pre nerímskych obyvateľov dnešného Slovenska. Či už ako symbol solventnosti, dekoratívny šperk, ktorého význam nemusel súvisieť s rímskymi tradíciami, alebo ako zdroj suroviny.

VZNIK A VÝZNAM PRSTEŇA

Prsteň nájdeme v antických prameňoch už od samého začiatku. Dotýka sa príbehov v antickej mytológii aj najstarších známych héroov homérskych mýtov. Plínius Starší spomína príbeh Prometea, ktorý musel znášať prikovanie na skalú, kam ho naveky odsúdil Zeus. Po jeho oslobodení Héraklom sa nasadený železný prsteň s kusom kaukazskej skaly stal synonymom okov a nekonečnej platnosti Diovho súdu (Plin. *NH* XXXIII.4). Šperk tak začal pripomínať záväzok nositeľa a materiál bol jeho dôležitou súčasťou. Nebola to však jediná informácia o sile prvých prsteňov. Iný pohľad nám ponúka neuveriteľný príbeh kráľa Prokla, ktorý mal prsteň umožňujúci nositeľovi, aby sa stal neviditeľným (Plat. *Rep.* II.359d-e, 360a-b). Tu sa zas šperk stáva prostriedkom mágie a umožňuje statočnému a múdremu pastierovi Proklovi získať vládu nad kráľovstvom Lýdov. V príbehu zaznamenanom Pausaniom, antickým autorom a cestovateľom z 2. storočia po Kr., sa nám zachoval jedinečný mýtus, ktorý nie je z iných antických zdrojov veľmi známy. Pausanias pri podrobnejšom popísaní aténskej svätyne Thésea opisuje maľbu maliara Mikona, kde je znázornený príbeh o prsteni kráľa Minoa. Pomocou tohto prsteňa mal krétsky kráľ otestovať, či je Théseus synom samotného Poseidóna. Prsteň hodil do mora a dôkazom malo byť prinesenie kráľovho prsteňa z morského dna, čo sa mladému aténskemu princovi podarilo a okrem prsteňa si s pomocou Amfitrité priniesol aj zlatú korunu (Paus. *Att.* I.17). Šperk sa vďaka tomuto príbehu stáva pre Thésea symbolom predurčenia a dôkazom pôvodu. Prsteň v Minoových rukách pre nás zároveň znamená, že mohol byť dôležitým symbolom postavenia a mohol mať význam aj ako status kráľovskej moci v prostredí antického Grécka.

Kde sa prsteň vzal a na čo slúžil?

Archeologické nálezy z prostredia minojských palácov na Kréte ukazujú, že tento typ šperku existoval už od doby bronzovej (min. od rokov 1800 - 1700 pred Kr.), a dokonca bol mimoriadne populárny.

Predobraz mohol pochádzať od obchodných partnerov Minojčanov v Egypte a prostredníctvom minojskej a mykénskej civilizácie sa prsteň rozvinul na remeselne mimoriadne prepracovaný produkt. Archeológovia predpokladajú, že prsteň v týchto kultúrach mohol slúžiť ako odznak moci, predmet náboženskej hierarchie, ale aj ako pečatidlo pre hospodárske účely. Materiál a motívy prsteňov sa však navzájom odlišovali. R. Higgins, jeden z priekopníkov výskumov týkajúcich sa antických šperkov, identifikoval používanie prsteňov na Kréte už v predpalácovom období (3000 - 2000 pred Kr.)¹⁰ a vo svojom výskume starostlivo odlišoval využívanie prsteňov a krúžkov, ktoré mohli byť používané aj ako dekorácia účesov¹¹. V orientalizujúcom období (900 - 600 pred Kr.) sa vplyvom z východu nevyhli ani prstene, ktoré sú doložené v početných nálezoch na gréckej pevnine¹² a ostrovoch¹³. Nasledujúce obdobia označované ako archaické a klasické (600 - 330 pred Kr.) sú pozoruhodné tým, že sa prstene bežne využívajú ako pečatidlo, ale zároveň vznikajú samostatné typy určené primárne na dekoráciu nositeľa¹⁴. Napriek kmeňovej rôznorodosti gréckych mestských štátov (*poleis*) bol symbolický význam prsteňa pravdepodobne spoločný naprieč celým Veľkým Gréckom (aj keď výnimku mohla predstavovať tradične Sparta).

Do archaického obdobia vieme dokonca spätne datovať niektoré historické osobnosti, ktoré sa spomínajú v neskoršom období aj v súvislosti s prsteňmi najrôznejšieho druhu. Lýdskeho kráľa Gyga spomína Platón ako majiteľa zázračného prsteňa, ktorý vlastníka robil neviditeľným a obyčajný pastier sa vďaka nemu mohol stať kráľom (Plat. *Rep.* II.359a-360d), aj keď mladšie antické pramene mu neskôr prisúdili začiatok kariéry v armáde¹⁵. Herodotos ho uvádza ako historického panovníka, ktorý vládol 38 rokov (Her. *Hist.* I.8-14) a súčasná historiografia datuje koniec jeho panovania do roku

¹⁰ Higgins 1980, 56.

¹¹ Higgins 1980, 51 - 52.

¹² Higgins 1980, 99, 104, 106.

¹³ Higgins 1980, 110.

¹⁴ Higgins 1980, 131.

¹⁵ Danzig 2008, 169.

Obr. 1 Urna s podobizňou Etruska, ktorý má dva prstene na ľavej ruke. Uffizzi Muzeum Florencia. Autor: M. Daňová.

652 pred Kr.¹⁶. Iným príkladom bol Polykrates († 522 pred Kr.), mimoriadne úspešný štátnik, ktorému sa podarilo ovládnuť časť východného Stredomoria. Financoval jedinečný projekt matematika a inžiniera Eupalina, ktorý navrhol stavbu vodovodu naprieč horou nad mestom Samos¹⁷. Aby sa zavďačil bohom za všetky úspechy, obetoval svoj najdrahší a najcennejší prsteň hodením do hlbín Stredozemného mora, dúfajúc, že si tým zabezpečí prosperitu aj na ďalšie obdobie. Prsteň však onedlho istý rybár vylovil a vrátil sa do rúk tyrana. Ten pochopil, že svojmu osudu asi neunikne: a skutočne bol onedlho zajatý a umučený Peržanmi (Str. Geo. XIV.1). Nakoľko je príbeh o obetovaní a znovuobjavení prsteňa pravdivý, povedať nevieme, no tyran Polykrates je skutočnou historickou

¹⁶ *Britannica, Gyges.*

¹⁷ *Kienast 2005.*

postavou a jeho reálny politický osud bol veľmi podobný príbehu, ako spomína Strabon.

Prvé grécke kolónie vznikali na brehoch Apeninského polostrova už v 8. storočí pred Kr. a na Rím vplývali počas prvých storočí sprostredkovane. Najvýznamnejšími kmeňmi, ktoré ovplyvnili vznikajúce veľkomesto, boli Latinovia, Sabini a susední Etruskovia, ktorí mesto načas aj ovládli (obr. 1). Prsteň bol obľúbeným šperkom skôr v latinskom ako v etruskom prostredí. Etruskovia ho začali častejšie používať až v neskoršom období (400 - 250 pred Kr.)¹⁸, ale ich technické zručnosti pri výrobe skraboidných gem¹⁹ na prsteňoch boli naozaj pozoruhodné.

Samotní obyvatelia Ríma v období rímskej republiky (510 - 27 pred Kr.) stavali napriek iným kultúrnym vplyvom na domácej latinskej tradícii, kde mal prsteň svoje pevné miesto. Keď postupne ovládli územia susedných pastierskych kmeňov, vyspelé etruské mestá a najmä grécke *poleis* na juhu Apeninského polostrova, na Sicílii aj v pevninskom Grécku, otvorili svoj svet prenikaniu gréckych a etruských technologických know-how, nových typov materiálov aj ikonografických námietok. Pod helénskym a helenistickým vplyvom sa tak v období 2. storočia pred Kr. začalo formovať vlastné rímske umenie, ktoré zároveň skĺbilo prvky všetkých národov pôsobiacich na Apeninskom polostrove. V rámci neho vznikli vlastné formy prsteňov aj gem a zobrazenie motívov na gemách začalo podliehať rímskemu realizmu²⁰.

Ďalšia významná zmena nastala v období neskorej republiky (obr. 2). Oktavián sa stal majstrom vo využití prsteňov a gem ako nástroja propagandy a ako Augustus zahájil epochu rímskeho cisárstva (27 pred Kr. - 476 po Kr.). Propaganda cisárskej rodiny bola úzko spojená s náboženstvom (*genius Augusti*) a podobizne významných členov zdobili verejné miesta v každom meste a vojenskom tábore. Augustus bol veľkým obdivovateľom gem a v období jeho vládnutia boli v Ríme známi niekoľkí producenti, medzi ktorými vynikal Dioscurides. Ten po Augustovej smrti

¹⁸ Higgins 1980, 152.

¹⁹ Skraboidná gema je gema vyrezaná na kameni, ktorý má tvar chrobáka skarabea. Samotný výjav gemy sa nachádzal zo spodnej časti skarabea.

²⁰ Trentinella 2000.

Obr. 2 Portrét ženy s prsteňmi z augustovského obdobia. Predstavuje matku, ktorá dáva dieťaťu chlieb a ovocie na cestu do podsvetia. Vatikánske múzeá.
Autor: M. Daňová.

zhotoval podobizeň, ktorá slúžila ako predloha pre ďalšie práce jeho nasledovníkov (Plin. Nat. XXXVII.4). Gemy s portrétom cisára distribuované medzi elitu sa stali súčasťou určovania módy aj počas nasledujúcich stáročí. Význam prsteňov a gem, rovnako ako ich tvary, sa počas obdobia rímskeho cisárstva vyvíjali. Významné míľniky v politike a usporiadaní Rímskej ríše sa spravidla prejavili aj na forme a spôsobe nosenia prsteňov. K najvýznamnejším príkladom patrí obdobie cisára Caracallu a vyhlásenie *Constitutio Antoniniana*, dekrétu, ktorý *de facto* zo všetkých slobodných obyvateľova Rímskej ríše urobil rímskych občanov. Tí potom mohli využívať všetky práva rímskych občanov, ale boli viazaní aj ich povinnosťami. Priamym následkom tohto kroku bola masová produkcia prsteňov ako spôsobu identifikácie rímskych občanov. Archeologické nálezy nám však ukazujú, že preferovaný tvar

aj materiál veľkej časti prsteňov sa zmenil. V archeologickom materiáli v rímskych provinciách od 3. storočia prevláda bronz, tvar väčšiny prsteňov je subtilnejší a výzdobu dopĺňajú gemy zo skla alebo zdobenie emailom. Nálezy z významných centier ríše a celého Apeninského polostrova však ukazujú, že luxusné varianty prsteňov a gem boli medzi elitou stále populárne. Určité obmedzenia v nosení a používaní gem sa mohli prejaviť po vyhlásení kresťanstva za jediné oficiálne náboženstvo v Rímskej ríši.

Ak skúmame podrobnejšie informácie z prác antických autorov, dozvieme sa, že prsteň mohol súvisieť s rôznymi aspektmi života. Mohol byť odznakom príslušnosti, pečatidlom, ochranou pred zlom, jednoduchým dohodnutým znamením, synonymom občianstva a slobody, súčasťou náboženských ceremónií aj významným prostriedkom mágie a čarovania. Zároveň sa ukazuje, že mohol byť aj dekoratívnym šperkom žien, detí a mužov.

Význam prsteňa a špecifické poslanie dnes lepšie chápeme vďaka zmienkam antických autorov alebo písomných pamiatok, ktoré nás priamo i nepriamo informujú o účeloch používania, spôsobe nosenia či cene prsteňov a gem. Ich záznamom bude venovaná nasledujúca podkapitola.

Význam prsteňa očami antických autorov

Prsteň ako znak postavenia, príslušnosti a synonymum slobody

Už Aristoteles v 4. storočí pred Kr. uvádza rozdielne posudzovanie priestupkov pre „muža, ktorý nosí prsteň“ (Arist. *Rhet.* I.13), a jasne formuluje prsteň ako znak vyššieho postavenia. Titus Livius spomína okamih z obdobia druhej kartáginskej vojny, kedy sa obyvatelia všetkých vrstiev vzdávali časti majetku, aby financovali vznik novej armády: „... aby rímsky ľud mal flotily a vybavil ich, a súkromní občania, aby zabezpečili veslá bez protestov, najskôr si uložíme, aby všetko zlato, striebro, razený bronz, zajtra priniesli senátori do pokladnice s výhradou, že si každý má nechať prsteň pre seba a svoju manželku a svoje deti a bullu pre syna a tí, ktorí majú manželku alebo dcéry, si môžu nechať pre každú uncu zlata....“ (Liv. *Hist.* XXVI.36).

Prsteň teda zostával kľúčovým šperkom, určujúcim (slobodné) postavenie nositeľa a jeho rodinných príslušníkov. Úplne iná situácia bola v rímskej spoločnosti o približne 150 rokov neskôr, keď Cicero v 1. storočí pred Kr. hovorí v procese proti Verrovi o skorumpovanosti a klientelizme rímskej spoločnosti nasledovné: „...Volcatius, vaše potešenie a prospech vašich priateľov, vám zakazuje zmeniť sa o organizátorovi; a Timarchides, opora tvojho domu, prestane hovoriť o tvojej obrane. On, rovnako ako Volcatius, mal peniaze vyplácané od miest. Ale teraz vám váš úradník s tým svojím zlatým prsteňom, ktorý tieto veci zaobstaral, nedovolí využiť tento argument...” (Cic. Ver. 2.III.176).

Zmienka o prsteni určenom pre triedu jazdcov sa objavuje aj v hodnotení jedného otroka oslobodeného počas saturnálií v diele Q. Horatia Flacca. Otrok Davus bol vyzvaný, aby počas decembrového sviatku hovoril, čo si myslí o svojom pánovi. Tak nastavuje nielen jemu, ale aj celej spoločnosti zrkadlo, keď hovorí: „...Keď ma horúca príroda zapáli, akákoľvek obyčajná neviestka, ktorá ma chyť, ma nezavrhuje ani dehonestuje, ani sa nestará o to, či si ju najbližšie užíva bohatší alebo krajší muž. Vy, keď odhodíte svoje odznaky postavenia, svoj jazdecký prsteň a svoj rímsky zvyk, urobíte z úbohého Dama úradníka, ktorý bude prikrývať pod plášťom vašu naparfumovanú hlavu. Nie ste skutočne tým, koho zosobňujete?” (Hor. Sat. II.7.) Podobne o prsteňoch sníva aj otrok v rozpravách stoika Epikteta († 135 po Kr.), ktorý ich vníma ako cestu k slobode. Ale je to skutočne sloboda? „Ale teraz úbohý človek, ako trpím, byť otrokom mnohých namiesto jedného. Avšak hovoria, že ak si zaobstarám prstene, budem žiť najúspešnejšie a najšťastnejšie. Po prvé, aby získal tieto prstene, podrobí sa tomu, čoho je hoden. A keď ich získal, je to opäť to isté. Potom hovorí: Ak sa budem venovať vojenskej službe, som oslobodený od všetkého zla. Stáva sa vojakom. Trpí rovnako ako bičovaný otrok, a aj tak žiada o druhú aj o tretiu službu. A potom, keď ukončil túto vojenskú kariéru, stal sa senátorom, stal sa (opäť) otrokom (svojím) vstupom do zhromaždenia. Potom slúži jemnejšiemu a najskvostnejšiemu otroctvu - nebyť blázon, ale naučiť sa, čo učil Sokrates, aká je povaha každej veci, ktorá existuje, a že človek by nemal unáhľene prispôbovať svoje predstavy tým pár veciam, ktoré jestvujú.” (Epic. Disc. IV.1).

Okrem týchto všeobecných informácií o prsteni ako synonyme slobody alebo symbolu spoločenského statusu (úradník, jazdec, senátor) máme v prácach antických autorov aj informácie o početných prsteňoch patriacich konkrétnym historickým osobnostiam. Tie ukazujú, že korene ich významu môžeme hľadať v gréckom prostredí²¹. Ako odznak príslušnosti sa tento šperk objavuje už v živote Alexandra Veľkého (napr. Plut. Alex. 39). Appianus nám spomína, ako „jeho matka (Olympias) vo sne videla, že akýkoľvek prsteň, ktorý nájde, má dať nosiť Alexandrovi, aby sa stal kráľom na mieste, kde prsteň stratí. Našla železný prsteň s vyrytou kotvou a on ho stratil neďaleko Eufratu. Hovorí sa, že v neskoršom období, keď sa vracal, aby získal späť Babylon, narazil na nejaký kameň, a keď dal tento kameň vykopáť, našla sa pod ním kotva. Veštcí boli znepokojení týmto zázrakom, pretože si mysleli, že bude mať za následok oneskorenie, Ptolemaios, syn Laga, ktorý expedíciu sprevádzal, však povedal, že kotva je znakom bezpečnosti, nie oneskorenia. Z tohto dôvodu neskôr Seleucos, keď sa stal kráľom, používal na svojom pečatnom prsteni gravírovanú kotvu.“ (App. Syr. IX.56).

Ďalšie informácie antických autorov o prsteňoch v rukách kráľov a ctihodných rímskych občanov pochádzajú z obdobia druhej púnskej vojny. Najskôr Hannibal po víťaznom boji nad konzulom Claudiom Marcellom (r. 208 pred Kr.) „stál nad jeho telom a uvidel všetky rany na prsiach, chválil ho ako vojaka, ale kritizoval ho ako generála. Zložil jeho prsteň, spálil telo so všetkými poctami a jeho kosti poslal synovi v rímskom tábore“ (App. Hann. VIII.50). V tom istom konflikte (pravdepodobne v roku 203 pred Kr.) sa Rimania odvdáčia numidskému kráľovi Massinissovi za jeho spojenectvo proti Hannibalovi darmi hodnými kráľa: „zlatou korunou, pečatným prsteňom zo zlata, slonovinovou stoličkou, purpurovým rúchom, koňom so zlatými ozdobami a zbrojou“ (App. Pun. VI.32).

V závere 2. storočia pred Kr. sa Rímska republika dostáva do krízy spôsobenej nekontrolovaným prílivom otrokov, vojrovej koristi, stratou konkurencieschopnosti malých remeselníkov a poľnohospodárov, narastajúcou korupciou vo verejnom živote aj priepastnými rozdielmi v majetku rímskej spoločnosti. Počas

²¹ Ich význam v prostredí Etruskov, žiaľ, zatiaľ nevieme presnejšie špecifikovať.

desaťročia trvajúcich občianskych vojen si jednotlivci alebo skupiny dokázali na určité obdobie uzurpovať moc a riadili impérium aj život Ríma. Lucius Cornelius Cinna († 84 pred Kr.) vlastnil podľa Plutarcha prsteň mimoriadnej hodnoty, ktorého sa bol ochotný vzdať až na sklonku života. Antický autor o celej udalosti, keď Cinnu zavraždili vlastní vojaci, píše nasledovne: „...táborom sa šírila zvesť o tom, že Cinna zabil mladého muža, a v dôsledku toho na neho zaútočili tí, ktorí Cinnu dlho nenávideli a cítili sa ním utláčaní. Cinnu pri úteku zastavil jeden z centurionov, ktorý ho prenasledoval s vytaseným mečom. Cinna mu objal kolená a natiahol k nemu jeho pečatný prsteň, ktorý mal veľkú cenu. Ale centurion s veľkou bezočivosťou povedal: „V skutočnosti som neprišiel zaistiť²² rukojemníka, ale potrestať bezprávneho a zlého tyrana,“ a zabil ho.“ (Plut. Pomp. V.1-2).

Triumfátori demonštrujúci luxusné výrobky získané počas dobývania nových území sa nimi prezentovali počas sprievodov a postupne zaviedli módu používania viacerých prsteňov v radoch rímskej elity a prepustencov. Význam zlatého prsteňa ako hlavného šperku identifikujúceho svojho nositeľa však pretrvával. Snáď najlepšie je to badať na príbehoch Gnaea Pompeia a Gaia Iulia Caesara. G. I. Caesar mal po prekročení rieky Rubikon (49 pred Kr.) k svojim légiiam emotívnu reč a oddané vojská ho potom nasledovali smerom do Ríma, do občianskej vojny. Okolnosti tejto reči nám podrobnejšie sprostredkoval Suetonius, ktorý píše: „... keď (Caesar) pochodoval so svojím vojskom cez rieku (Rubikon), ukázal vojakom tribúnov ľudu, ktorí prišli naproti z mesta (Ríma). A pred tým zhromaždením vyzval vojská, aby mu slúbili vernosť ... Predpokladalo sa, že pri tejto príležitosti slúbil každému vojakovi jazdecký stav; ale tento názor je založený na omyle, lebo vo svojej emotívnej reči smerom k nim často zdvihol prst ľavej ruky a vyhlásil, že aby sa odplatil tým, ktorí by ho mali podporovať pri obrane jeho cti, ochotne sa rozíde aj so svojím prsteňom. Vojaci v dialke, ktorí ho mohli ľahšie vidieť ako počuť, si vytvorili svoju predstavu o tom, čo hovoril, okom, nie uchom. A podľa nich vyhlásil, že každému slúbil výsadu nosiť zlatý prsteň a statok štyristotisíc sesterciiov.“ (Suet. Iul. 33). Caesar po prekročení rieky prišiel na čelo bojom zocelených légii k mestu Rím a jeho bývalý spojenec a zať Pompeius

²² V latinčine podobný výraz ako „zapečatiť“.

na neho nečakal. Utielol cez Brundisium na územie dnešného Grécka. O niekoľko mesiacov sa tu obaja stretli v bitke pri Farsale, ktorú Pompeius prehral, a opäť utiekol smerom do Egypta. Pred vplávaním do Alexandrie bol však úkladne zavraždený, jeho hlava a prsteň boli odnesené ako dôkaz a Egypt čakal na príchod Caesara. Ten podľa Plutarcha niesol vraždu svojho bývalého spojenca ťažko: „... krátko nato prišiel Caesar do Egypta ... Od muža, ktorý mu priniesol Pompeiovu hlavu, sa s odporom odvrátil ako od atentátnika, a keď dostal Pompeiov prsteň, rozplakal sa...” (Plut. Pomp. LXXX.5), resp. „s hrôzou odvrátil sa od Theodota, keď predstavoval Pompeiovu hlavu, ale prijal Pompeiov pečatný prsteň a ronil nad ním slzy.” (Plut. Caes. XLVIII.2)

To, že prsteň bol aj naďalej synonymom moci, postavenia a zároveň najosobnejším šperkom, nám dokazuje zápis Jozefa Flaviana o smrti kráľa Heroda († 4 pred Kr.). „Herodes... kráľoval tridsaťštyri rokov odvtedy, čo spôsobil zabitie Antigona a získal svoje kráľovstvo, a tridsaťsedem rokov odvtedy, čo sa stal kráľom s pomocou Rimanov. Predtým, ako sa vojaci dozvedeli o jeho smrti, vyšla Salome a jej manžel a prepustili väzňov, ktorých kráľ prikázal zabiť, a povedali im, že zmenil svoj názor... Keď boli títo muži preč, povedala Salome vojakom, že kráľ je mŕtvy, a zhromaždila ich aj zvyšok zástupu do amfiteátra v Jerichu. Tam bol Ptolemaios, ktorému kráľ dôveroval, s jeho pečatným prsteňom. Prišiel pred zástup a hovoril o šťastí, ktoré kráľ dosiahol a potešil zástup. Potom prečítal list, ktorý zostal pre vojakov. V ňom ich kráľ nabádal, aby niesli vôľu jeho nástupcu, a po tom, čo list prečítal, otvoril a prečítal aj testament, v ktorom mal Filip zdediť Trachonitis a susedné krajiny, Antipas mal byť tetrarchom... a Archelaus bol ustanovený za kráľa. Tiež mu bolo prikázané, aby odniesol Herodov prsteň k Caesarovi...” (Jos. BJ I.665). A tak sa tento prsteň pravdepodobne dostal až k Octavianovi Augustovi, ktorý v tom čase už vládol Rímskej ríši a mal mať pri vymenovaní nástupcov významné slovo.

Plínius Starší o zlatých prsteňoch s podobizňou cisára dokonca uvádza, že za cisára Claudia vznikol nový precedens, kedy „ľudia, ktorí mali na zlatom prstene podobizeň cisára, sa mohli bez väčších problémov uchádzať o audienciu u cisára.” (Plin. Nat. XXXIII.12)

Prsteň ako pečatidlo dokumentov alebo dohodnuté znamenie

Prsteň so zasadenou gemou sa používal aj ako pečatidlo. Z obdobia antiky sa nám nedochovalo veľa príkladov, antickí autori a analýza archeologického materiálu však ukazujú, že išlo o bežnú aktivitu.

Skutočnosť, že táto prax bola zrejme samozrejmosťou už v 3. storočí pred Kr., by mohol potvrdiť o niečo mladší záznam príbehov druhej púnskej vojny z pera Appiana z Alexandrie († 165 po Kr.). Po smrti konzula Claudia Marcella (r. 208 pred Kr.) využil údaje Hannibal jeho pečatný prsteň na lesť, ktorá však nebola úspešná. *„Hannibal, hnevajúc sa na Salapiov, poslal k nim rímskeho dezertéra s listom, na ktorom bol odtlačok Marcellovho prsteňa ešte predtým, ako sa o jeho smrti dozvedeli, s tým, že Marcellova armáda je už na ceste a že Marcellus vydal rozkaz, aby otvorili brány a prijali ich. Obyvatelia všetkých okolitých miest však dostali už predtým od Crispina správu, že Hannibal získal Marcellov prsteň.“* (App. Hann. VIII.51). Do podobného obdobia spadá aj oveľa menej významná udalosť v jednej z komédií Tita Maccia Plauta. Istý Curulio tam rozpráva svoj zážitok z Carie: *„Potom sa ma (vojenský dôstojník) spýtal, či poznám istého Lyca, bankára z Epidaura. Povedal som, že ho poznám. „No a obstarávateľa Cappadoxa?“ Odpovedal som áno, že som ho videl. „Ale čo od neho chceš?“ pýtam sa. „Pretože som mu kúpil za tridsať mín dievča... aj so šatami a zlatými šperkmi; a počas týchto posledných desiatich minút sa pridávajú ďalšie.“ „Zaplatili ste peniaze?“ pýtam sa. „Nie,“ povedal; „Je to zatiaľ u tohto Lyca, bankára, ktorého som spomínal, a dal som mu pokyny, že ten, kto mu prinesie list zapečatený mojím vlastným prsteňom, má poslúžiť na to, aby získal dievča aj so svojimi zlatými klenotmi a šatami od obstarávateľa.“ Keď mi to povedal, išiel som od neho preč.“* (Pl. Cur. II.3). Ten istý autor v hre Lišiak Pseudolus, píše listom nešťastnej milenky nasledovné: *„Kupliar ma, moja láska, predal za dvadsať mín macedónskemu dôstojníkovi zo zahraničia. Pred tým, ako odtiaľ odišiel, zaplatil mu kapitán pätnásť mín a iba päť mín zostáva teraz nezaplatených. Z tohto dôvodu tu kapitán nechal žetón - jeho vlastná podoba je vtlačená do vosku jeho prsteňom - a ten, kto sem prinesie rovnaký žetón, kupliar ma môže poslať spolu s ním. Zajtra, teda na slávnostiach Baccha, sa má táto záležitosť vybaviť.“* (Pl. Pseu. I.1)

Prsteň ako dekorácia

Dekoratívna úloha prsteňa je všeobecne známa a akceptovaná. Je možné, že niektoré menšie prstene mohli najmä ženy nosiť ako ozdobu. Plautove hry nás informujú, že v gréckom prostredí bol prsteň na prelome 3. a 2. storočia aj významným šperkom zdobiaci slobodných mužov. Muži v Grécku sa tohto šperku vedeli za určitých okolností vzdať bez toho, že by ohrozili svoje postavenie alebo práva. Plautus o tom popri farbistom opíše života na Peloponézskom polostrove píše vo viacerých prácach. V prvom dialógu sa mladý Aténčan snaží nájsť spôsob, aby sa mohol oženiť so svojou milou. Plán mu pomáha realizovať jeho prešibaný otrok, ktorý si prsteň žiada ako úplatu za pomoc.

„Palaestrio (otrok): A ja si prajem, aby ste mi odovzdali tento váš prsteň. Periplecomenus (mladý Aténčan): Na aký účel bude použitý? Palaestrio: Keď ho dostanem, prezradím Vám môj plán. Periplecomenus: Vezmite a použite to. (Poskytne mu prsteň) Palaestrio: Na oplátku vysvetlím môj dôvtipný plán, ktorým udrieme. Periplecomenus: Počúvame vás s najvyššou pozornosťou.“ (Pl. Mil. III.1)

Iná Plautova hra zasa hovorí o kratochvíli slobodných občanov: *„Keď sme sa najedli a dobre opili, požiadal, aby mu priniesli kocky. Vyzval ma, aby som s ním zahral hazardnú hru. Stavil som svoj plášť, on stavil svoj prsteň proti nemu.“* (Pl. Cur. II.3)

Na území Itálie v rovnakom období však prsteň mohol mať, s ohľadom na domácu italickú, prípadne etruskú tradíciu, oveľa dôležitejšiu úlohu. Svedčí o tom zápis udalostí z obdobia druhej púnskej vojny, keď boli rímski občania nútení odovzdať väčšinu svojho majetku, aby Rím mohol proti Hannibalovi postaviť novú armádu (už spomínaný úryvok Liv. Hist. XXVI.36). Tento zdroj nás zároveň informuje, že prsteň si (spolu s ďalšími zlatými šperkami vážiacimi menej ako jednu uncu) smeli nechať ženy a dcéry občanov. Iné zmienky o ženskom šperku z tohto (alebo staršieho) obdobia sa nám v antických zdrojoch nepodarilo identifikovať. Predpokladáme však ich primárne dekoratívnu funkciu, na rozdiel od mužského prsteňa v Ríme 3. a 2. storočia pred Kr. Mohla by tomu nasvedčovať aj reč M. Portia Cata mladšieho, ktorý kritizuje množstvo šperkov na rukách, krku a hlave žien (Liv. Hist. XXVI.36).

Napriek úsiliu časti rímskej nobility o zachovanie italicických tradícií si Rimania do svojho sveta v 2. storočí pred Kr. priniesli „trójskeho koňa“ v podobe zotročených obyvateľov gréckeho sveta (Korint, Epiros, Syrakúzy...). Časť Grékov začala pôsobiť ako remeselníci, súkromní učitelia detí alebo architekti na Apeninskom polostrove a výrazne tak helenizovali život rímskej elity. S tým môže súvisieť aj dekorácia, dizajn a spôsob používania šperkov. O mužských prsteňoch s výsostne dekoratívnou funkciou môžeme v antickom Ríme s určitosťou hovoriť od 1. storočia pred Kr., keď si triumfátori osvojili módu nosenia niekoľkých prsteňov naraz, aby tým prezentovali svoje bohatstvo a extravaganciu (Plin. NH XXXVII.6).

V období rímskeho cisárstva sa preto popri stále jestvujúcich železných prsteňoch pre rímskych občanov a zlatých prsteňoch pre jazdcov, senátorov a vyslancov objavujú aj luxusné exempláre patriace rímskej elite. Gemy na takýchto šperkoch mali pre nositeľov osobný význam, ktorý už dnes len ťažko zrekonštruujeme. V niektorých prípadoch nám môžu pomôcť antickí autori, ako je to napríklad v prípade Nera. Suetonius o ňom hovorí: *„Tiež sa desil rôznych nepriaznivých varovaní, starých aj nových, ktoré pochádzali zo snov, auspicií²³ a znamení. Pred vraždou matky sa mu nikdy nič nesnívalo. Po tejto udalosti sa mu sníval sen, kde kormidloval loď tak, že mu vnútili kormidlo, že bol vytiahnutý svojou manželkou Octaviou na neuveriteľne tmavé miesto, ktoré sa v jednej chvíli naplnilo obrovským rojom okrídlených mravcov a druhej bolo obkolesené obrazmi, ktoré boli umiestnené neďaleko Pompeiovho divadla... Dvere Augutovho mauzólea sa samé otvárali a z vnútra vychádzal hlas volajúci jeho meno. Larovia ozdobení girlandami z čerstvých kvetov na januárové kalendy spadli počas priprav obety na ich počesť. Kým čítal znamenia, Sporus mu daroval prsteň, na ktorom bol kameň s vyrytým znásilnením Proserpiny. Keď zhromaždili početných z niekoľkých rkultov, aby sa zúčastnili slávnosti zloženia sľubom bohov, dlho trvalo, kým sa našli kľúče od Kapitolu...”* (Suet. Ner. 46).

²³ *Auspicium* je veštba z vnútorností obetných zvierat. Tento spôsob veštenia bol rozšírený už u Etruskov ako súčasť *Disciplina Etrusca* a vlastné znalosti o tomto umení mali aj Gréci.

Prsteň ako súčasť náboženských ceremónii

Herodotos nás informuje o egyptskej ceremónii, ktorej významnou súčasťou bol prsteň: „(Oni) veria, že býky patria Apisovi²⁴, a z toho dôvodu s nimi zaobchádzajú nasledovne: Ak na býkovi vidia aspoň jeden čierny chlpy, je považovaný za nečistého. Jeden z kňazov, ktorému je zverená táto úloha, prezrie zviera tým, že ho prinúti vstať aj lahnúť, vytiahne mu jazyk, aby sa presvedčil, že je čistý bez znakov, ktoré opíšeme neskôr. Takisto pozerá na chlpy chvosta, aby sa presvedčil, že rastú prirodzene. Ak je býk čistý po všetkých týchto stránkach, kňaz ho označí tak, že mu okolo rohov omotá papyrus, pomaže pečatnou zemou, označí ho svojím prsteňom a po tomto odvedú zviera preč. Trest smrti je pre toho, kto obetuje býka, ktorého kňaz neoznačil...” (Hdt. His. II.38)

Podobné informácie o rituáloch v prostredí iných antických kultov nepoznáme, ale predpokladáme, že niektoré súviseli aj s prsteňmi. Jedným z argumentov sú aj prstene so skrátenými menami božstiev v datíve ako napr. MER(curi) alebo S(oli) I(nvictē) M(ithrae)²⁵, alebo celým votívnym nápisom, ktoré máme doložené aj z územia dnešného Slovenska²⁶.

Prsteň ako ochrana pred zlom

Prsteň bol v antike vnímaný aj ako súčasť ochrany pred zlom. Napomáhali tomu príbehy o čarovných prsteňoch spájaných s menami kráľov, ktorí (ako nás archeológia presvedčila) boli skutoční. Jedným z najznámejších čarovných prsteňov bol ten, ktorý vlastnil Gyges. Ten sa z pastiera v službách kráľa stal vladárom vďaka prsteňu, ktorý ho robil neviditeľným (Plat. Rep. II.359d-e, 360a-b).

Významnou súčasťou prsteňov boli gemy. Ich materiál a motív neboli len dekoratívne, ale mohli byť vnímané aj ako hlavný prostriedok ochrany jednotlivca alebo posilnenia niektorých schopností. Špecifické materiály (hematit, jaspis, heliotrop) v spojení s vhodným motívom boli považované za liečivé a mali pomáhať odstraňovať neduhy.

²⁴ Apis (alebo Hapi) je božstvo uctievané v egyptskom meste Memphis.

²⁵ Daňová 2004, 33 - 35.

²⁶ Viac v podkapitole *Nálezy z rímskeho prostredia*.

Aristofanes v komédii *Oblaky* ústami Sokrata zosmiešňuje tento druh liečiteľstva: „*Toto kŕmi veľa sofistov, veštcov z Thurií, liečiteľov, lenivých dlhovlasých nositeľov ónyxových prsteňov, predspevákov cyklických tancov a meteorologických kvákaní. Oni kŕmia bežných ľudí, ktorí nerobia nič, pretože takí muži ich oslavujú vo veršoch.*“ (Aristoph. Cl. 314)

Aristofanes sa v ďalšom z dialógov priamo vysmieva aj z poverčivosti a ukazuje aj to, akú cenu sú ochotní zaplatiť nositelia za ochranný šperk.

„*Obyčajný muž: Nebojím sa ťa vďaka tomuto prsteňu. Zaplatil som zaň Eudemovi jednu drachmu. Cario: Ach! Neexistuje prsteň, ktorý by ťa ochránil pred jedom informátora!*“ (Aristoph. Pl. 850-885)

Napriek Aristofanovmu výsmechu však bolo liečenie neduhov a ochrana pomocou gem v antike uznávaným a obľúbeným prostriedkom. Viac o ich pôvode a účinku popisujeme v nasledujúcej podkapitole.

Gema ako súčasť prsteňa

Gemám sa v antickom svete venovala minimálne podobná pozornosť ako prsteňom. Okrem prsteňov mohli byť používané samostatne v rámci liečebných procesov²⁷, boli súčasťou iných typov šperkov (náušnice, náramok, ozdoba hlavy), ale mohli byť aj zakomponované do luxusných odevov alebo domáceho vybavenia.

O spôsobe ich výroby nás informuje už Herodotos, ktorý hovorí o ostrom kameni, ktorý sa používa na ich výrobu (Hdt. Hist. VII.69). Podľa staršej teórie bolo veľa gem, najmä tie určené ako platidlo, vyrytých obsidiánom. Metóda rotujúceho okrúhleho kovového kotúčika a vrtáka sa využívala pri zhotovovaní hlbších častí kresby (Plin. HN XXVII.76). Povrch gemy sa na záver leštil (upravoval) zmesou oleja a jemného prachu, aby dosiahol požadovaný lesk.

Obľúbenou kombináciou drahých materiálov bolo zlato, perly a smaragdy. Ani tvrdosť smaragdu Rimanov nezastavila a poznáme aj niekoľko málo smaragdových gem. Najkvalitnejšie smaragdy sa dovážali z Afriky a Indie, na bežné použitie napríklad na náušniciach sa využívali aj menšie kusy z rakúskeho

²⁷ Viac o liečení pomocou magických gem pozri Faraone 2018.

Habachstalu. Oveľa rozšírenejšími boli rôzne odrody jaspisu (zelený heliotrop bol považovaný za liečivý), vrstvených odrôd achátov (ónyx sardonix) alebo karneol. Na prelome letopočtov, v období panovania Augusta sa popularita gem zvýšila natoľko, že Rimania začali vo veľkom vyrábať aj sklenené napodobeniny z jednofarebného alebo vrstveného skla²⁸. Plínius dokonca hovorí o „sklenených kameňoch v lacných prsteňoch“ (Plin. HN. XXXVII.197) pre nižšie vrstvy obyvateľstva.

Plínius Starší nám v 1. storočí uvádza niekoľko autorov, ktorí sa pred ním zaoberali vlastnosťami polodrahokamov a drahokamov; najznámejším z nich bol istý Theofrastos. Surovina gem sa získavala z rôznych častí známeho sveta, no otvorením cesty do Indie (po výbojoch Alexandra Macedónskeho) sa táto krajina stala popredným zásobovateľom Stredomoria. Plíniove dielo *Historia Naturalis* dokonca obsahuje samostatnú knihu venovanú drahokamom a polodrahokamom vhodným na výrobu gem a v jednotlivých kapitolách (XXXVII.6-54) sú suroviny zoradené podľa farieb. Plínius pri každom známom kameni opisuje jeho pôvod, vlastnosti aj účinky, aké sa pripisujú jeho noseniu a užívaniu (vonkajšiemu aj vnútornému). Pri popise vlastností upozorňuje aj na možnosť zámieny, alebo falšovanie drahších druhov. Vďaka jeho opisom sa nám zachoval prehľad o základoch mineralógie, spôsoboch zhotovovania gem aj o možnostiach, ako obyvatelia Rímskej ríše v 1. storočí využívali polodrahokamy, drahokamy alebo gemy z nich vyrobené. Kým Plínius spomína najmä liečebné vlastnosti drahých kameňov, ich magickým účinkom nevenuje veľkú pozornosť. Informácie o konkrétnom využití v liečiteľstve a mágii sa dozvedáme buď priamo z gem (nápisy, symboly, božstvá), alebo z textov modlitieb a receptov na papyrusoch, kovových plieskoch (*lamellae*) a platničkách (napr. *tabellae defixionum*) alebo prepisoch z mladšieho obdobia²⁹. Spojením informácií zo všetkých dostupných zdrojov môžeme presnejšie porozumieť konkrétnym výjavom na gemách. Napríklad v postupoch z *Knihy amuletov* sa dozvedáme, že chalcedón so „zobrazením Atény držiacej vtáka

²⁸ Riha 1991, 23.

²⁹ Napríklad Faraone 2018, 263 - 288 Appendix A-I.

zvaného erôdion v pravej ruke a helmu v ľavej ruke prináša víťazstvo nad nepriateľom, zabráňuje stroskotaniu a dodáva šarm.³⁰

³⁰ Faraone 2018, 274.

SÚČASNÉ BÁDANIE O RÍMSKOM PRSTENI

Výroba rímskych prsteňov

Rimania dokázali prstene vyrobiť z kovov (zlato, striebro, železo, zliatiny medi), skla, kosti, jantáru, polodrahokamov, drahokamov, organického materiálu (drevo) alebo ich kombinácie.

Sklenené časti prsteňov alebo celé prstene sa pravdepodobne vyrábali v sklárskych dielňach, pretože si vyžadovali špeciálne podmienky a zručnosti. Samostatné sklenené gemy mohli byť vyrobené tiež v sklárskej dielni (motív sa vytvoril pečaťou do chladnúceho skla), alebo ako polotovár bez zdobení ich dostala na opracovanie dielňa zameraná na brúsenie gem z polodrahokamov a podobného materiálu. To sa robilo pomocou rotujúcich násadcov rôzneho tvaru (krúžok, terčik a i.), na ktoré sa prikladala gema, a jednotlivé línie a body potom vytvorili konečný motív. Povrch gemy alebo prsteňa z polodrahokamu sa po vyrytí motívu ešte vyleštil zmesou oleja a kamenného prachu. Opracovanie drahokamov (smaragd, zafír) bolo pre ich tvrdosť mimoriadne náročné a dokázali to pravdepodobne len najlepšie dielne v Rímskej ríši. Opakom bolo opracovanie jantáru, ktorý bol jedným z najobľúbenejších materiálov používaných na ženských šperkoch. Jednoduché úpravy povrchu a výrobu korálikov zvládli aj provinčné dielne, najkrajšie prstene a dekorácie však vznikali v špecializovaných dielňach, medzi ktorými vynikala Aquilea.

Podobne ako sklo, aj na opracovanie kostí boli potrebné určité zručnosti, preto predpokladáme, že zhotovenie prsteňov z tohto materiálu bolo primárne úlohou dielní pracujúcich s kosťami a parohovinou, ktoré primárne vyrábali costené predmety bežnej potreby (ihlice, ozdoby odevu, hrebene a i.).

V dochovanom archeologickom materiáli sú najviac zastúpené nálezy z kovov alebo prstene vyrobené kombináciou kovov a iného materiálu. Prstene zo zlata, striebra, železa alebo zliatin medi mohli byť vyrobené odlievaním do stratenej formy ako jeden celok, spojením z niekoľkých odliatych alebo vytepaných častí, alebo spojením drôtov rôznych prierezov. Každý prsteň má svoju hornú

časť a obrúčku. Zosilnená časť obrúčky, ktorá sa nachádza blízko pri očku alebo centrálnej ploške sa nazýva plec. Tie mohli mať rôzny tvar a boli často zdobené gravírovanou výzdobou. Uprostred hornej časti niektorých prsteňov sa nachádzal priestor (priehlbina, skrinka) na uchytenie očka alebo gemy.

Prstene vyrábané zo zliatin medi vyrábali remeselníci v dielnach produkujúcich bronzové a mosadzné predmety dennej potreby. Na spracovanie drahých kovov boli potrebné rôzne zručnosti (výroba plechu, drôtu, rôzne druhy zdobení), ktoré nemohli bežné provinčné centrá zabezpečiť. Preto výrobu zlatých prsteňov a šperkov v provinciách mohli zabezpečovať menšie dielne s pripravenými polotovarmi.

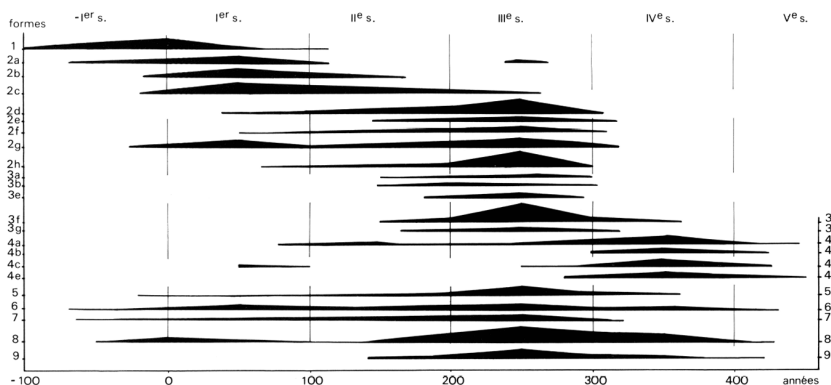
Stručné dejiny bádania a typológia prsteňov

Antickí autori nám zanechali správy o význame, materiáloch alebo „honosnosti“ prsteňov, ich detailnými popismi sa však (s výnimkou výjavu na gemy) nezaoberali.

Archeológovia a kunsthistorici preto hľadali vhodný spôsob, ako katalogizovať prstene, šperky a starožitnosti dostupné v zbierkach veľkých inštitúcií, ktoré vznikali už v druhej polovici 18. storočia po Kr.³¹ a v 19. storočí po Kr.³² Jednou z prelomových a najznámejších bola práca F. H. Marshalla *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman* (1911). Rozsah práce, kvalitná dokumentácia, katalogizácia a najmä časové ohraničenie jednotlivých typov šperkov sa stali východiskom pre ďalší výskum antických šperkov a zároveň demonštrovali podobnosť, resp. rozdielnosť šperku v jednotlivých kultúrnych okruhoch. Pre chronologicky citlivejšie rozdelenie typov prsteňov chýbali informácie z nálezového kontextu. Tie začali archeológovia získavať a zaznamenávať postupne, s vývojom metodiky výskumu a získavali tak cenné informácie k datovaniu konkrétnych exemplárov.

³¹ Britské múzeum v Londýne 1753, Vatikánske múzeum vo Vatikáne 1771, Múzeum Louvre v Paríži 1793.

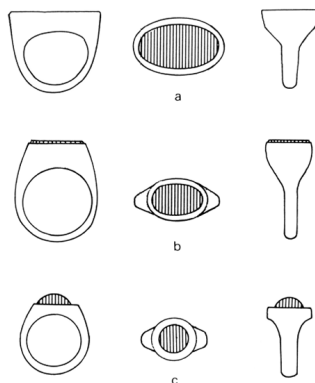
³² Maďarské národné múzeum v Budapešti 1802/1846, Etruské múzeum v Ríme 1837, Kunsthistorické múzeum vo Viedni 1871.

Obr. 3 Chronologický prehľad výskytu variantov podľa H. Guiraud.

Zdroj: Guiraud 1989, 203 Fig. 53.

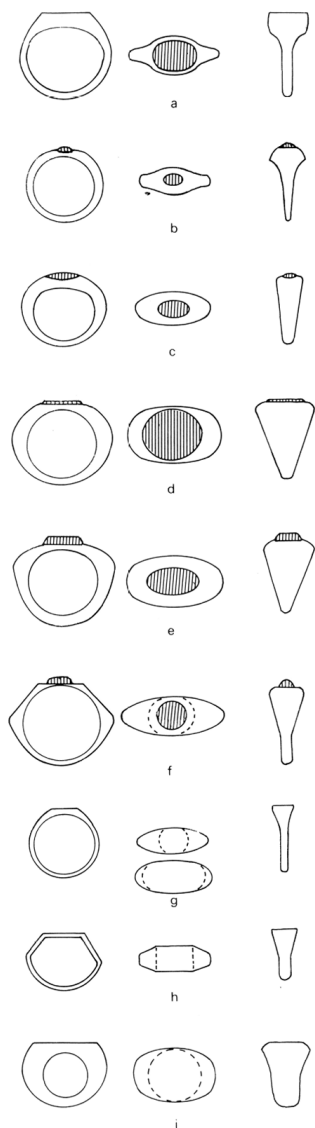
Prelomovou pre bádanie sa stala práca R. A. Higginsa *Greek and Roman Jewellery* (1980), ktorý začal viac zohľadňovať archeologický kontext a poukazoval na nedostatok relevantného (datovaného) materiálu v určitých historických obdobiach. Práce ďalšej generácie bádateľov, medzi ktorými vynikli práce B. Deppert-Lippitzovej (za slobodna B. Pfeilerovej), A. Facsádyovej, H. Guiraudovej, C. Johnsovej, I. Popovićovej, E. Rihovej alebo L. Ruseva-Slokoskej³³, začali zohľadňovať aj dostupné informácie o archeologickom kontexte. Tie vytvorili vlastné typologické usporiadanie prsteňov a informácie z nálezového kontextu (spojené s datovaním) sa stali významným parametrom pre ich typológiu. Azda najuniver-

Obr. 4 Prstene Guiraud Typ 1.

Zdroj: Guiraud 1989, 179 Fig. 9.

³³ Facsády 2009; Guiraud 1989; Johns 1996; Pfeiler 1979; Popović 1991; Riha 1990; Ruseva-Slokoska 1991.

Obr. 5 Prstene Guiraud Typ 1.
Zdroj: Guiraud 1989, 179 Fig. 9.

záľnejšou sa javí typológia H. Guiraudovej, ktorá tisíce prsteňov z Galie rozdelila podľa tvaru na deväť základných skupín a tie následne na varianty. Vo svojej štúdiu informuje aj o použitých materiáloch a obdobiach používania všetkých variantov (obr. 3).

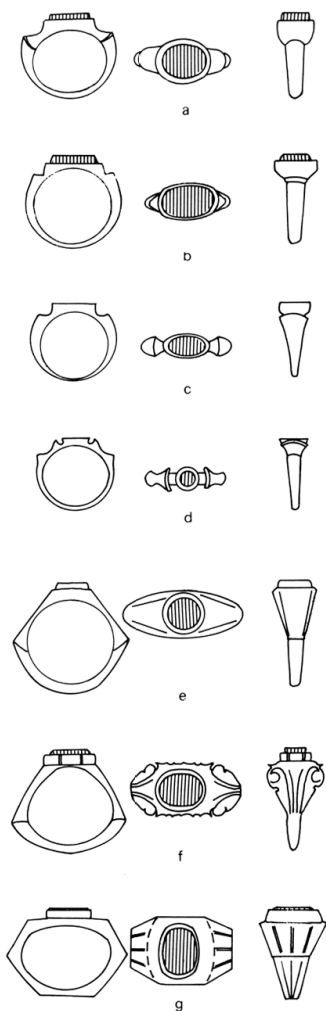
Typ 1 predstavuje prstene vyrobené v celku, rozširujúce sa tvarom po vertikálnej línii, často s výraznou hornou časťou (obr. 4). Zdobenie povrchu prsteňa je zriedkavé, výrazné je očko alebo gema zasadená uprostred hornej časti. Plecia prsteňa sú hranaté, niekedy konvexné³⁴. Pôvod tohto tvaru prsteňov pochádza z helenizmu a v rímskom prostredí sa vyskytovali do 1. storočia po Kr. Tento typ prsteňa sa na území Slovenska zachoval najmä len v lokalitách, ktoré boli v kontakte s augustovským Rímom (Devín a okolie Bratislavy).

Typ 2 predstavuje prstene vyrobené v celku, rozširujúce sa tvarom po horizontálnej línii. Obrúčka sa smerom k hornej časti postupne rozširuje (obr. 5). Varianty Guiraud 2a - 2f predstavujú zdobené prstene s vloženým očkom alebo gemou z kameňa, skla alebo kovu. Varianty Guiraud 2g - 2h zastupujú exempláre z jedného kovu, ktoré

³⁴ Guiraud 1989, 180.

môžu mať plôšku zdobenú rôznymi motívmi. Podľa Guiraudovej existovali tieto tvary prsteňov už od obdobia G. I. Caesara a pretrvali približne do 1. polovice 3. storočia po Kr., pričom niektoré varianty mohli byť používané paralelne³⁵. V 2. polovici 2. storočia po Kr. a začiatkom 3. storočia po Kr. sú obrúčky masívnejšie, s hranatými plecami a výraznou výzdobou v podobe gem alebo kameí. Hornú časť niektorých prsteňov môžu zdobiť kruhy, volúty, kanelúry alebo ryhy vyrobené rytím. Tento typ je známy na viacerých lokalitách z územia dnešného Slovenska, vrátane horného Považia.

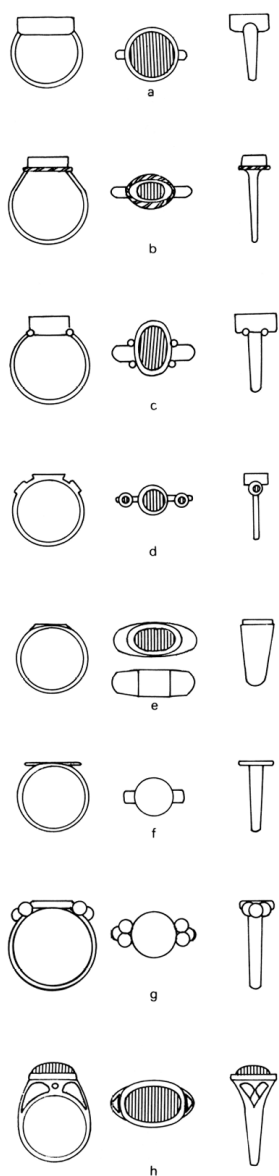
Typ 3 predstavuje prstene s lemom okolo centrálného štítka, alebo na ňom. Límca lemu prečnieva nad profil prsteňa, spojenie s povrchom prsteňa spravidla pôsobí jednoliato (obr. 6). Významným znakom tohto typu sú dominantné, pomerne široké plecia. I. Popovičová datuje začiatok tohto typu v Panónii na koniec 2. storočia po Kr. a vývoj počas 3. storočia po Kr. až do rokov 260 - 270 po Kr. Vybrané varianty pretrvávajú až do 4. storočia po Kr.³⁶ Niektoré exempláre tohto typu sú skutočným

Obr. 6 Prstene Guiraud Typ 3.
Zdroj: Guiraud 1989, 185 Fig. 21.

³⁵ Guiraud 1989, 181.

³⁶ Popović 1992, 62 - 63.

Obr. 7 Prstene Guiraud Typ 4.
Zdroj: Guiraud 1989, 188 Fig. 26.

luxusným tovarom, môžu byť zdobené mincami alebo gemami. Vyskytujú sa často aj v prevedení z drahých kovov v kombinácii s polodrahokamami. Na území Slovenska sú známe viaceré luxusné exempláre z rímskeho aj germánskeho prostredia.

Typ 4 predstavuje prstene zložené z rôznych častí, s rovnomerne širokou, prevažne úzkou objímkou a kazetkou umiestnenou nad jej úrovňou (obr. 7). I. Popovičová datuje existenciu tohto typu v Panónii od konca 2. storočia do 3. storočia po Kr., s niektorými variantmi pretrvávajúcimi až do 4. storočia po Kr.³⁷ Napriek tomu, že existujú exempláre z drahých kovov, na území Panónie aj dnešného územia Slovenska prevažujú exempláre zhotovené z lacnejších zliatin ako bronz alebo mosadz a dekorované očkami alebo gemami zo skla. Tento typ prsteňov sa na území Slovenska objavuje najmä v prostredí trvale obývanom Rimanmi (Gerulata). Zároveň predstavujú jeden z najpoužívanějších typov prsteňov v rímskych provinciách v 3. a 4. storočí.

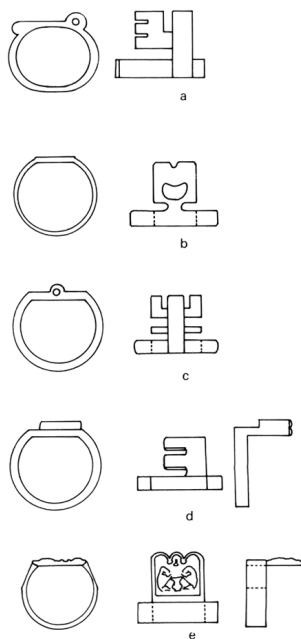
Typ 5 je špecifický bočnou dekoráciou obrúčky vytvorenou z kovu (obr. 8). Dekorácia môže mať tvar kľúča alebo podobu štítka, na

³⁷ Popović 1992, 64.

ktorom je vyrezaný alebo vyrytý symbol (orol) alebo nápis. Všetky varianty tohto prsteňa sú úzko spojené so životom a kultúrou Rimanov. Spojením je buď ich symbolický motív, či nápis na štítku, alebo kľúč, ktorý patril k uzamykaciemu mechanizmu. Ten dokázali zhotoviť len remeselníci v Rímskej ríši.

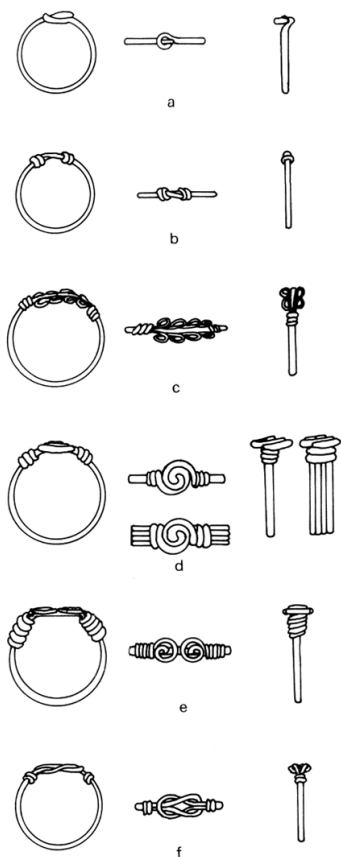
Typ 6 je vytvorený z drôtika, ktorý môže byť v jednom bode zviazaný alebo na viacerých miestach ovinutý či zauzlený (obr. 9). Ide o jednoduché obrúčky, ktoré však v závislosti od veľkosti a materiálu mohli slúžiť nielen na nosenie na prste, ale i na uchu alebo ako ozdoba odevu³⁸. Preto treba byť pri tomto type prsteňov mimoriadne kritický k nálezovým okolnostiam a bez ich znalostí nemôžeme niektoré jeho varianty (a - c) automaticky považovať za prsteň. Na území dnešného Slovenska poznáme početné príklady (variant a - c) z územia Rímskej ríše aj z germánskeho prostredia. Ich jednoznačná interpretácia ako prsteňa je však často otázná, pretože sú zhotovené z bronzu, príp. železa a pochádzajú zo sídlisk, alebo nemajú uvedený nálezový kontext.

Typ 7 predstavuje prstene s otvorenou obrúčkou, zdobené rôznymi motívmi, medzi ktorými môžu byť mimoriadne populárne ukončenia v tvare zvieračích hláv, napr. hadov (obr. 10). Na území Slovenska síce nemáme potvrdený nález tohto typu, ale niekoľko exemplárov bez presného uvedenia nálezových okolností sa nachádza v inštitucionálnych zbierkach (Podunajské múzeum v Komárne).

Obr. 8 Prstene Guiraud Typ 5.
Zdroj: Guiraud 1989, 191 Fig. 32.

³⁸ Riha 1990, 149 Taf. 31.724-727.

Obr. 9 Prstene Guiraud Typ 6.
Zdroj: Guiraud 1989, 193 Fig. 36.

Typ 8 predstavuje uzatvorené jednoduché obrúčky, ktoré sa navzájom odlišujú tvarom prierezu objímky a vytvárajú tak rôzne varianty (obr. 11). Podobne ako v predchádzajúcom prípade je dôležité poznať čo najviac z nálezových okolností, pretože krúžky rôznych prierezov bolo možné využiť aj ako praktickú súčasť odevu, opaska, konskej výstroje alebo nástrojov. Podobne ako pri predchádzajúcom type môže byť identifikácia prsteňa ako šperku problematická, pretože bez podrobností o nálezovej situácii musíme uvažovať aj o využití obrúčky na iné účely.

Typ 9 predstavuje uzatvorené jednoduché obrúčky s polygonálnym obvodom, ktoré sa navzájom odlišujú najmä dekoráciou (obr. 12). Na území Slovenska ich poznáme v prostredí Rímskej ríše (polygonálne s nápismi na obvode) aj z územia pod

nadvládou germánskeho etnika ako rímske importy v kniežacích hroboch.

Niekedy sa vyskytnú aj výnimky a niektoré prstene nevieme zaradiť do žiadnej zo známych typológií³⁹.

Typológie, ako je tá od H. Guiraudovej, môžu byť pre nás prospešné pri bližšom datovaní prsteňov, ktoré nevieme datovať na základe ich nálezových okolností. Jej vznik bol možný len vďaka tomu, že bádatelka zohľadnila informácie o tvare aj nálezových

³⁹ Daňová 2012, 138 - 139.

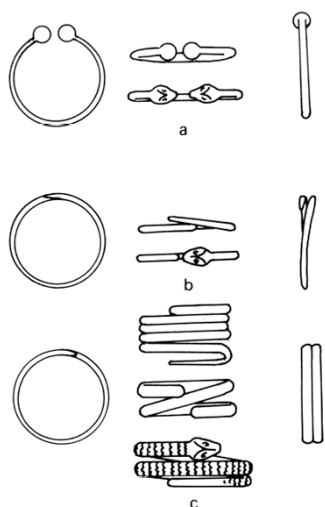
okolnostiach tisícov príkladov z rímskej provincie Gallia.

Náleziská rímskych prsteňov

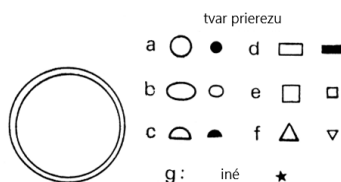
Aké druhy nálezísk vlastne poznáme a čo z nich vieme zistiť? Prstene boli súčasťou života obyvateľov Rímskej ríše, preto sa nachádzajú na rímskych pohrebiskách, sídliskách, ale aj mimo obývaných území popri cestách, kde mohli byť stratené alebo uložené ako súčasť väčšieho depotu. Podobná situácia je aj za hranicami ríše, v barbariku, kde ich nachádzame na území sídlisk, táborov, hrobov či ako ojedinelé nálezy bez bližšieho kontextu.

Práve uloženie v hrobe nám poskytuje najviac informácií o spôsobe ich nosenia. Na území dnešného Slovenska sú rímske pohrebiská známe len z oblasti antickej Gerulaty (Bratislava-Rusovce) a toto územie je zároveň miestom, odkiaľ poznáme najväčší počet prsteňov, hoci publikovaná bola doposiaľ len časť nálezov⁴⁰.

Rímske prstene boli súčasťou hrovej výbavy aj za hranicami Rímskej ríše. Na niektorých miestach (napr. Cejkov, Ostrovany, Zohor) boli pochovaní mimoriadne významní členovia spoločnosti a podľa bohatého hrobového inventára ich nazývame kniežacie hroby. Hrobový inventár v týchto hroboch obsahoval to najlepšie z germánskej produkcie a veľmi často aj rímske importy, vrátane prsteňov. Mohli byť vlastníctvom zosnulého alebo darom. Na

Obr. 10 Prstene Guiraud Typ 7. Zdroj: Guiraud 1989, 195 Fig. 41.

Obr. 11 Prstene Guiraud Typ 8. Zdroj: Guiraud 1989, 197 Fig. 45 (upravené).

⁴⁰ Kraskovská 1974; Pichlerová 1981; Schmidtová/Daňová/Šefčáková 2016, 83 - 99.

rímske šperky v barbarskom prostredí aj preto musíme nazerať iným pohľadom ako na nálezy z Rímskej ríše, pretože ich pôvod a význam v germánskom svete mohol byť úplne iný.

Iným druhom nálezísk sú sídla. Sem môžu patriť rímske civilné mestá (Bratislava-Rusovce), vojenské tábory, vrátane pochodových (Bratislava-Rusovce⁴¹, Iža-Leányvár, Vráble,...), poľnohospodárske vily (Bratislava-Čunovo), rímske stavby v barbariku (Dúbravka, Cífer-Pác, Stupava, Veľký Kýr...), ale aj nerímske, najčastejšie germánske stavby na našom území (Bratislava-Podunajské Biskupice). Prstene

nájdene v prostredí sídel poskytujú informácie o živote v sídle a o možnom vplyve alebo kontaktoch s Rímom. Prstene z územia sídel dokážeme niekedy datovať oveľa presnejšie vďaka stratigrafii (uloženiu vrstiev) zo systematického archeologického výskumu. Z tohto pohľadu má mimoriadny význam súbor dvanástich vojenských prsteňov a jednej gemy z Iže, ktorý vieme vďaka nálezovým okolnostiam datovať do obdobia drevozemného tábora, medzi roky 175 až 180, čo by podľa typologického zaradenia nebolo možné⁴². Nálezové okolnosti nám umožňujú spresniť nielen datovanie, ale aj vzájomný vzťah a komunikáciu rímskeho a germánskeho sveta v rôznych etapách vzájomných vzťahov.

Mimo sídlisk a pohrebísk sa niekedy nachádzajú prstene, ktoré môžu súvisieť s obchodnou cestou alebo napríklad s miestom konfliktu. Bez znalosti nálezovej situácie, sprievodných nálezov

Obr. 12 Prstene Guiraud Typ 9.
Zdroj: Guiraud 1989, 198 Fig. 47.

⁴¹ Bazovský/Daňová 2010, 75 - 80.

⁴² Daňová 2021a, v tlači.

a preskúmania širších vzťahov v rámci lokality je však bližšia interpretácia takýchto nálezov takmer nemožná.

Najmenej informácií sa dozvedáme z exemplárov uložených v zbierkových fondoch, ktoré mohli byť nadobudnuté nielen archeologickým výskumom, ale aj darom, odkúpením, akvizíciou starších zbierok. V ojedinelých prípadoch sa pri takýchto prsteňoch nachádza aspoň stručná informácia o pôvode alebo oblasti nálezu a osobe, ktorá predmet odovzdala alebo predala. Bádatelia sa musia pri ich hodnotení obmedziť na typologické zaradenie, informácie, ktoré je možné vyčítať z použitého materiálu, a ikonografickú alebo epigrafickú analýzu prípadnej výzdoby na povrchu šperku. Staršie zbierkotvorné inštitúcie však zohrali pre kultúru mimoriadne dôležitú úlohu, pretože vo svojich priestoroch v minulosti zhromaždili predmety, často vyrobené z drahých kovov alebo kameňov, ktoré boli pre bežných obyvateľov skôr zdrojom cennej suroviny hodnej roztavenia, než predmetom kultúrno-historickej hodnoty. Vďaka tomu poznáme mnohé skvosty rímskeho šperkárstva a glyptiky. Z územia Slovenska patria do tejto kategórie nálezy z 18. a 19. storočia napríklad z Cejkova alebo Ostrovian, ktoré sa dnes nachádzajú v zahraničných inštitúciách.

VYBRANÉ PRSTENE Z ÚZEMIA DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Pohľad do histórie

Územie dnešného Slovenska ležalo v rímskej dobe na hranici dvoch svetov – rímskeho a barbarského. Pomyselnou hranicou bola rieka Dunaj, ktorá však umožnila vzájomné kontakty a v niektorých obdobiach nezabránila ani významnému, aj keď krátkodobému prieniku jedného sveta do toho druhého. Takýmito aktivitami boli napríklad vpády Markomanov, Kvádov a Sarmatov k Aquilei (166 - 171 / 72), plienenie provincie Panónia germánskymi kmeňmi (r. 212, 259, 356, 374) a na druhej strane ťaženie Tiberia proti Marobudovi (r. 6), expedície Marca Aurélia známe ako markomanské vojny (171/172 - 180) a Valentinianove aktivity na území Kvádov a v oblasti Brigetia (r. 375)⁴³. Popri týchto krátko trvajúcich akciách však prevažovali kontakty obchodné, politické a kultúrne, ktoré dlhodobo ovplyvňovali život na oboch brehoch Dunaja.

Južne od Dunaja sa rozprestierala rímska provincia Panónia, ktorá vznikla v roku 11 pred Kr. rozdelením Ilýrie na Dalmáciu a Panóniu, pričom severnou hranicou sa mala stať práve skôr spomenutá rieka⁴⁴. Na mieste bývalej rímskej provincie tak ležia dnešné obce Jarovce⁴⁵, Bratislava-Rusovce (antická *Gerulata*)⁴⁶ a Čunovo⁴⁷. Územie dnešnej Bratislavy-Petržalky a tok Dunaja v tejto časti nevieme s ohľadom na hydrologický vývoj rieky⁴⁸ zatiaľ zrekonštruovať tak, aby sme mali spoľahlivý obraz o situácii

⁴³ Ammianus Marcellinus o jeho aktivitách doslova hovorí: „*Valentinian totiz od začiatku svojej vlády horlil túžbou chrániť svoje hranice, čo bolo síce chvályhodné, ale zašlo to príliš ďaleko, pretože nariadil vybudovať posádkový tábor za Dunajom na samotnom území Kvádov, akoby už boli vyhlásené za rímske. Domorodci, pobúrení týmto krokom a opatrní kvôli vlastným záujmom, sa mu v tom pokúšali na istý čas zabrániť len posolstvom a šepkanými sťažnosťami.*“ (Amm. RG XXIX.6).

⁴⁴ Mócsy 1974, 34.

⁴⁵ Schmidtová/Mathédesz 2020, 90.

⁴⁶ Schmidtová/Mathédesz 2020, 85 - 102.

⁴⁷ Schmidtová/Mathédesz 2020, 90.

⁴⁸ Pre príklady pohybu dunajských ramien v novoveku pozri napríklad Pišút 1992, 199 - 214.

počas prítomnosti Rimanov na hraniciach. Niektorí bádatelia stotožňovali v minulosti Malý Dunaj alebo niektoré z jeho ramien s hlavným tokom Dunaja v rímskej dobe⁴⁹, podľa novších výskumov však archeologický materiál doposiaľ preskúmaných sídel na Žitnom ostrove ukazuje skôr na osídlenie germánske⁵⁰. Rekonštrukciu presného priebehu koryta Dunaja na úseku medzi dnešnou Bratislavou a Komárnom v dobe rímskej preto nie je možné predostrieť bez podrobnejšieho hydrologického a paleobotanického prieskumu, aj keď archeologické nálezy môžu indikovať aspoň sféru vplyvu jednotlivých skupín obyvateľstva. Koryto rieky za úrovňou Komárna má o niečo stálejší charakter a vojenský tábor v Iži (poloha Leányvár) môžeme považovať za síce predsunuté, ale výsostné územie Rímskej ríše na severnom brehu Dunaja. Jeho počiatky ohraničujeme obdobím markomanských vojen (r. 175/180)⁵¹ a zánik datujú archeológovia krátko po roku 375, resp. 378⁵². V nasledujúcom období sa na území zničeného tábora usídlili barbarskí spojenci Rímskej ríše (*foederati*) a po ich odchode zostala lokalita opustená.

Podobný strategický význam pre Rímsku ríšu mal Devín a stanica v Stupave, ktoré slúžili ako oporné body rímskych operácií v krajine. S podporou Rimanov boli v priebehu 3. a 4. storočia vybudované aj ďalšie sídla v zázemí germánskeho osídlenia. Najvýznamnejšie z nich ležia na území dnešnej Dúbravky⁵³, Cífera-Pácu⁵⁴, Veľkého Kýra⁵⁵ alebo Podunajských Biskupíc⁵⁶. Niektoré z nich, desiatky kilometrov vzdialené od Dunaja, sú dokladom silného rímskeho vplyvu v celej oblasti, ktorý sa skončil smrťou cisára Valentiniana v roku 375. Aj po tejto udalosti strážili rímske vojská a ich spojenci hranice na Dunaji a ich misia sa oficiálne skončila zánikom Západorímskej ríše v roku 476.

⁴⁹ Sumarizovať sa to pokúsil Pelikán 1978, 213 - 220.

⁵⁰ Varsík/Prohászka 2009, 202.

⁵¹ Kuzmová/Rajtár 2010, 15.

⁵² Kuzmová/Rajtár 2010, 17.

⁵³ Elschek 2017, 45 - 48.

⁵⁴ Varsík 2020, 132 - 134.

⁵⁵ Varsík 2020, 131 - 132.

⁵⁶ Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 283 - 284.

Územie zahranicami Rímskej ríše, severne od riek Dunaj a Lebo Rýn, označovali v neskoréj antike niektorí autori ako *barbaricum* (Amm. RG XVIII.2; Eutr. Brev. VII.9). Za najvýznamnejších obyvateľov označovali Germánov, ale vývoj celej oblasti bol oveľa zložitejší. Na niektorých územiach stredného Slovenska žili zvyšky keltského obyvateľstva, na juhovýchode územia ľud przeworskej kultúry (Vandali?), ktorí prenikli v 2. storočí z Poľska do Potisia, a na severe obyvatelia tzv. púchovskej kultúry. Aj tieto skupiny obyvateľov navzájom komunikovali a predpokladáme, že Rimania situáciu za hranicami ríše starostlivo monitorovali, aby včas identifikovali prípadné ohrozenie. O prsteňoch mimo Rímskej ríše nám antickí autori nezanechali takmer žiadne zmienky, preto sa archeologický výskum a materiál stáva hlavným zdrojom informácií o rozšírení, populárnych typoch a materiáloch, či spôsobe používania prsteňov. Ich nálezy sú dokladom vzájomných kontaktov, vzťahov, územného a kultúrneho vplyvu. Výskyt rímskych prsteňov na Slovensku korešponduje s historickým vývojom Rímskej ríše. Najstaršie exempláre pochádzajú z augustovského obdobia (záver 1. storočia pred Kr.), najmladšie zo záveru 4. storočia, čo môže súvisieť so smrťou cisára Valentiniana (r. 375 po Kr.).

Rímsky prsteň na území Slovenska tak mohol predstavovať luxusnú a exotickú komoditu prijímanú elitami od predstaviteľov Rímskej ríše, ale aj zaujímavú korisť barbarov z vojenskej výpravy na území niektorej z provincií. Rovnako však mohol byť používaný aj podľa rímskeho vzoru ako prostriedok spečatenia zväzku (osobného, spoločenského), znak vyslanca, odznak vojaka alebo rímskeho občana. Pre presnejšiu interpretáciu je potrebné pristupovať individuálne a zhodnotiť ďalšie informácie o prostredí, v ktorom sa prstene alebo gemy našli.

Nálezy z rímskeho prostredia

Obyvatelia Panónie a území priamo kontrolovaných Rimanmi používali prstene v súlade s pravidlami a zvykmi v Rímskej ríši, ktoré sme predstavili vyššie. Tie sa síce počas stáročí vyvíjali, ale informácie o zmenách sa nám aspoň čiastočne zachovali

v zmienkach antických autorov. Vďaka nim môžeme potom presnejšie vysvetliť význam a úlohu konkrétneho prsteňa, pokiaľ poznáme jeho nálezovú situáciu.

Špecifickou skupinou nálezov sú prstene (a gemy) z vojenského kastela v Iži, ktoré sú výpoveďou o živote a symboloch rímskych vojakov. Archeologický výskum navyše dokázal identifikovať nálezy z obdobia drevozemného tábora, datovaného medzi roky 175 a 179⁵⁷. V súbore nálezov z tejto etapy dominujú železné prstene s gemami, čo je v súlade so zmienkami Plínia Staršieho aj tradíciou platnou ešte v 2. storočí akceptovať do légie len občanov Rímskej ríše. Azda najkrajším príkladom je železný prsteň s karneolovou gemou, na ktorej je zobrazený Hercules, nájdený západne od Stavby 8⁵⁸ (obr. 13). Na ďalších gemách z tejto fázy tábora sa nachádzajú zobrazenia napríklad Jupitera, Minervy, mladíkov, ale aj kobyľky⁵⁹. V nálezoch z obdobia kamenného kastela (vybudovaného okolo roku 179) objavili archeológovia prstene z oveľa rôznorodejších materiálov, medzi ktorými prevláda bronz. Časť prsteňov bola zhotovená z jedného materiálu (bronz, striebro, jantár), bez prítomnosti gemy alebo ozdobného očka. Zmena materiálu aj dizajnu súvisí so zmenami v spoločnosti, v armáde aj v módných trendoch. Všetky tieto zmeny pravdepodobne urýchlila vláda dynastie Severovcov. Septimius Severus pochádzal zo severnej Afriky, jeho manželka Iulia Domna z Blízkeho východu. Cisár po

Obr. 13 Prsteň s Hercuľom z Iže. Autor: Archív AÚ SAV.

⁵⁷ Rajtár 1992, 162 - 168.

⁵⁸ Kuzmová/Rajtár 1993, 77 - 78.

⁵⁹ Viac o týchto nálezoch v Daňová 2021a.

Obr. 14 Masívny zlatý prsteň z Iže. Autor: M. Daňová.

nástupe na trón porušil tradíciu a oficiálne povolil vojakom ženiť sa počas vojenskej služby. Jeho syn Caracalla v roku 212 vyhlásil všetkých slobodných obyvateľov ríše za rímskych občanov, čo malo priamy dopad aj na produkciu šperkov, ich množstvo a kvalitu. Prstene z Iže môžeme považovať za symbol vojenskej príslušnosti, aj keď niektoré exempláre mohli mať širšiu pôsobnosť a nositeľ a ochraňovali, posilňovali alebo zlepšovali jeho schopnosti. Za najlepšie príklady vojenských prsteňov môžeme považovať železné prstene s gemou, na ktorej je Minerva, Jupiter alebo Hercules, bronzové prstene so štítkom, na ktorom boli zobrazované vojenské symboly (orol, *panoplium*⁶⁰), alebo masívny zlatý prsteň s motívom dvojice postáv, ktoré by mohli predstavovať cisára a Concordiu ([obr. 14](#)). Práve prítomnosť zlatého prsteňa môžeme považovať na jeden z dôkazov o prítomnosti vysoko postavených členov rímskeho vojska (legát, príslušník triedy jazdcov...) na území kastela v Iži.

Predmetom spojeným s každodenným životom vojakov boli prstene s kľúčmi, nájdené v oboch stavebných fázach vojenského tábora. Tento predmet bol v tomto období dokladom rímskeho

⁶⁰ *Panoplium* predstavovalo symbolickú výzbroj zhromaždenú Rimanmi po víťaznej bitke na znak víťazstva a ako obeť bohu Marsovi.

spôsobu života alebo minimálne priameho rímskeho vplyvu. Kľúčiky patrili najčastejšie k malým skrinkám, kde sa uchovávali cennosti rôzneho druhu, v prípade vojakov napríklad osobné predmety. Prsteň s kľúčom bez takejto skrinky nebol viac potrebný a zhotovenie celého mechanizmu si vyžadovalo zručnosť vlastnú v tom období len rímskym majstrom. Preto považujeme nález takéhoto predmetu na území mimo Rímskej ríše za mimoriadne významný dôkaz priameho spojenia s impériom.

Obr. 15 Prsteň s kľúčom.

Autor: M. Gere.

Na Slovensku sú prstene s kľúčom známe južne od Dunaja napríklad z archeologického výskumu v Bratislave-Rusovciach⁶¹, alebo ako zberový materiál v zbierkach Podunajského múzea v Komárne (zrejme z územia *Brigetia*, obr. 15)⁶², ale aj na sever od rieky Dunaj v zbierkach Tekovského múzea v Leviciach⁶³.

Sídla priamo na území provincie Panónia, na území dnešných obcí Čunovo alebo Rusovce, boli priestorom nielen pre život armády, ale aj miestom na rozvoj remesiel, poľnohospodárstva alebo umenia. Antickú *Gerulatu* obývali aj ženy a deti, ktoré nosili iné typy, veľkosti a materiál prsteňov. Dokladom toho sú najmä exempláre z archeologických výskumov na pohrebiskách aj sídlach⁶⁴, ale aj zberový materiál z okolia Rusoviec⁶⁵. Objavujú sa tu prevažne typy prsteňov populárne v období neskorej doby rímskej

⁶¹ Varsík 1996, 306 Obr. 150.4.

⁶² Mikovínyová 2002, 18 - 23 Kat. 45 - 46, 48 - 59, 61 - 62, 64.

⁶³ Mikovínyová 2002, 19 - 23 Kat. 60, Kat. 63.

⁶⁴ Bazovský 2000, 14; Kraskovská 1974, 19 KH 12(2), 21 KH 14(3), 26 KH 25(2), 34-35 KH 41(8-9), 40-41 KH 53(3-4), 62-63 KH 102(3-5), 64 KH 103(3), 77 KH 144(2); Pichlerová 1981, 81 KH LXXXVI (3); 88 ŽH 5(5), 148 ŽH 97(8), 158 ŽH 108(2); Schmidtová/Daňová/Šefčíková 2016, 83 - 99; Daňová 2016, 103 - 118.

⁶⁵ Bazovský/Daňová 2010, 75 - 80.

a gemy z rôznorodých dostupnejších materiálov (sklo, karneol, jaspis). Sú spojené s civilným a vojenským obyvateľstvom rímskej provincie Panónia. Dva železné exempláre známe z pohrebísk I a II⁶⁶ môžeme vzhľadom na zákony a pravidlá spojené s používaním tohto materiálu považovať za exempláre patriace občanom Rímskej ríše napriek tomu, že pohlavie zosnulého sa nepodarilo potvrdiť v žiadnom z prípadov.

V súbore prsteňov z Gerulaty majú mimoriadne postavenie polygonálne prstene s nápismi po obvode. Tento typ prsteňa sa stal populárny v 3. storočí. Plôšky na obvode šperku boli priestorom na demonštráciu vernosti cisárovi (nápisy ako FIDEM CONSTANTINO), rytie magických znakov alebo nápisov iného charakteru, často spájaných s rôznymi antickým kultmi. Práve do poslednej spomínanej kategórie patria aj dva strieborné exempláre z Gerulaty. Prvý sa našiel v hrobe muža, prekvapivo však pri hlave zosnulého, v západnom kúte hrobu⁶⁷. Na obvode ho zdobí nápis SILVANVM VIATOREM doplnený svastikou a znakom podobným písmenu U. Nápis vieme celkom spoľahlivo spojiť s kultom panónskeho boha Silvana. Do jeho kompetencií spadala ochrana poľnohospodárov, lesov, pastierov a plodnosti. R. Hošek publikoval niekoľko príkladov epigrafických pamiatok s menom Viatora, Silvana Viatora alebo Mercura Viatora. Tento prívlastok stotožňuje s rovnomenným keltským božstvom a predpokladá, že niektoré jeho kompetencie sa mohli v Gerulate spojiť aj so Silvanom⁶⁸. Nápis na prsteni je v datíve, preto ho považujeme za predmet zasvätený božstvu (tzv. votívny).

Nálezová situácia druhého polygonálneho strieborného prsteňa nie je presne zdokumentovaná, vieme však, že pochádza z výskumu J. Dekana na polohe Bergl. Na jeho obvode sa nachádza nápis VTERE FELIX IN DEO VINTIO alebo VINTIO VTERE FELIX IN DEO ([obr. 16](#)). Niektorí bádatelia ho automaticky akceptujú ako jeden z prvých dokladov kresťanstva na našom území⁶⁹, keď sa prikláňajú k druhej verzii čítania nápisu (v preklade „Vintio,

⁶⁶ Pichlerová 1981, 148 ŽH 97 (8); Kraskovská 1974, 40 - 41, KH 53 (5).

⁶⁷ Kraskovská 1974, 26.

⁶⁸ Hošek 1977, 425 - 426.

⁶⁹ Charvátová 2012, 242; Kolník 1979, 56; Schmidtová 2008, 50.

Obr. 16 Prsteň z Gerulaty. Autor: M. Daňová

užívaj šťastne v Bohu“). Napriek pomerne rozšírenej interpretácii tohto nápisu je jeho presný význam dodnes predmetom diskusií⁷⁰. Vnútny priemer oboch polygonálnych prsteňov je príliš veľký na bežné nosenie (okolo 2,6 cm), preto sa ponúka nezodpovedaná otázka, či vôbec boli určené na nosenie ľuďmi a akým spôsobom mohli byť používané.

Metódy odкрývania archeologických lokalít sa počas rokov postupne vyvíjali a systematický výskum J. Schmidtovej v roku 2014 priniesol vďaka interdisciplinárnej spolupráci s antropologickou dôležité nové informácie o spôsobe nosenia, resp. pochovávaní s prsteňmi. Príkladom je hrob ženy (40- až 49-ročnej) v Pohrebisku III, ktorá bola pochovaná so štyrmi prsteňmi - po dva na každej ruke. Na pravej ruke boli na ukazováku (bronzový prsteň s písmenom X) a prstenníku (prsteň s rozširujúcou sa obrúčkou, očko stratené), na ľavej na ukazováku (zvyšok prsteňa z tenkej bronzovej tyčinky a kazetky) a prostredníku (prsteň z tenkej bronzovej tyčinky a kazetky, v ktorej bola gema s Izis a Serapisom)⁷¹ (**obr. 17**). Mimoriadne zaujímavým nálezom z tohto hrobu bol prsteň č. 1, so sklenenou gemou zelenej farby, na ktorom bola zobrazená dvojica božstiev Izis a Serapis. Kontrast medzi rímskymi prsteňmi na jednej strane a naopak chýbajúce náušnice a prítomnosť germánskych nádob poukazujú na pravdepodobný germánsky pôvod ženy⁷² a poskytujú nám tak mimoriadne cenný obraz o multikultúrnom a multietnickom živote v rímskej Gerulate v 4. storočí.

⁷⁰ Napr. *Falileyev 2015*, 172 - 176.

⁷¹ *Schmidtová/Daňová/Šefčáková 2016*, 87 - 88, 185 Pl. 5/7-9.

⁷² *Schmidtová 2010*, 707; *Schmidtová/Daňová/Šefčáková 2016*, 93.

Obr. 17 Gema s bustami Izis a Serapisa. Autor: M. Daňová

Doslova na hranici sveta Rimanov a ich susedov sa ocitla gema a prstene s gemami nájdené počas výskumu na Devíne⁷³. Stratigrafia nálezov a nálezové okolnosti neumožňujú bližšie datovanie, ale typologické zaradenie prsteňa s kohútom (?) a vzhľad gemy naznačujú, že pochádzal ešte z augustovského obdobia⁷⁴ a je cenným dokladom kontaktov medzi týmto strategickým miestom a Rímskou ríšou v závere 1. storočia pred Kr. alebo na prelome letopočtov.

Nálezy z územia za hranicami Rímskej ríše

Územie dnešného Slovenska predstavovalo v dobe rímskej otvorený priestor, ktorým prechádzali informácie, tovar aj ľudia. V súčasnosti vieme spresniť niekoľko významných období, kedy sa pozornosť Rimanov obrátila na severné brehy Dunaja. Popri vojenských a

⁷³ Mikovínyová 2002, Kat. 76 - 77, 100; Mikovínyová-Daňová 2010b, 107 - 110; Pieta/Plachá 2000, 6 - 9.

⁷⁴ Mikovínyová 2002, 100 Kat. 77.

diplomatických aktivitách však v oblasti prebiehal aj čulý obchodný ruch a kontakty nielen medzi rímskym a germánskym svetom, ale aj medzi rôznymi skupinami obyvateľstva (kmeňmi) navzájom. Komunikačné koridory viedli krajinou tak, že spájali významné uzly. Niektoré prechádzali cez brody a tiahli sa ďalej pozdĺž riek úpäťm priľahlých kopcov, alebo priamo riečnym korytom, ktoré mohlo byť splavné. Kontrolu nad významnými trasami a územiami mohla zastrešovať miestna elita, ktorá z ochrany tranzitu významne profitovala. V období formovania Rímskej ríše a počas jej pôsobenia môžeme za najvýznamnejší nerímsky element na území dnešného Slovenska považovať kmene Germánov. V rôznych obdobiach mali v oblasti vplyv aj kmene Keltov či Sarmatov. Zohľadnenie týchto vplyvov je pre nálezy prsteňov z územia Slovenska mimoriadne dôležité, treba však podotknúť, že nie je vždy možné.

Používanie prsteňov v germánskom prostredí nám pomáhajú pochopiť okrajové zmienky antických autorov. Jediný antický autor, ktorý pre nás zaznamenal informácie o prsteni v germánskom prostredí, bol antický historik a politik Publius Cornelius Tacitus († 120 po Kr.). Konkrétne v texte o germánskom kmeni Chattov napísal, že sa odlišovali od ostatných Germánov mnohými zvyklosťami. Chlapci si nechali narásť fúzy a bradu hneď, ako boli zaradení k mužom, nie až po zabití nepriateľa. Nad rozmazaným a krvácajúcim nepriateľom *„ukázali ešte raz svoje tváre, a potom (nie dovtedy), vyhlasujúc, že splnili povinnosti svojho narodenia, a preukázali sa, že sú hodní svojej krajiny a svojich rodičov.“* Zbabelci a nebojovní muži zostávajú neostrihaní. Najodvážnejší z nich nosili aj železný prsteň, ktorý bol inak známkou potupy medzi ľuďmi. Tí sa od potupy mohli oslobodiť len zabitím nepriateľa. Väčšina Chattov mala túto módu v obľube. *„Ešte aj šedovlasí muži sú považovaní za urodzených, a tým sa nápadne podobajú nepriateľom aj súkmeňovcom. Začiatok bitky vždy spočíva na nich; tvoria prvú líniu, na ktorú je vždy jedinečný pohľad. Ani v mieri sa nesprávajú civilizovanejšie. Nemajú žiadny domov, pôdu ani zamestnanie, podporuje ich každý, koho navštívia, rovnako bohatí na majetok iných, akí sú bez ohľadu na ich vlastný, až kým ich slabosť veku nakoniec neurobí nerovnými s ich neoblomnou udatnosťou“* (Tac. Ger. 31). Na základe informácií zaznamenaných Tacitom bolo teda nosenie

železného prsteňa v germánskom prostredí 1. a 2. storočí po Kr. skôr známkou potupy. Výnimku tvoril kmeň Chattov, kde železný prsteň nosili najodvážnejší muži. Absencia informácií o prsteňoch Germánov v prácach iných autorov by mohla naznačovať, že tento druh šperku bol skutočne na okraji pozornosti, pokiaľ sa vôbec používal. Najmä z pohľadu, akým na prstene pozerali Rimania.

Pomerne rozsiahla štúdia o prsteňoch v germánskom prostredí od Ch. Beckmannovej s názvom *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien* (1969) poukazuje na rozdiely medzi jednotlivými oblasťami „slobodnej Germánie“, typmi prsteňov aj obdobiami, kedy sa používali. Do práce zahrnula aj prstene na území dnešného Slovenska, pričom ide hlavne o rímske typy prsteňov. I. Kvetánová vo svojej dizertačnej práci *Kroj a šperk stredodunajských Germánov v 1. - 4. stor. po Kr. na základe hrobových nálezov* (2008) identifikovala tri exempláre ako prstene⁷⁵.

Popularita používania prsteňov v germánskom prostredí postupne rastie v priebehu 3. storočia. Medzistupeň by mohol predstavovať prsteň z kniežacieho hrobu v Krakovanoch-Strážach, ktorý nesie znaky rímskeho aj germánskeho šperkárstva⁷⁶.

Aký bol teda význam prsteňa v priestore dnešného Slovenska a mimo územia, ktoré bolo priamo pod vplyvom Rímskeho impéria? Pre čo najlepšie vyhodnotenie je potrebné poznať miesto a okolnosti nálezu, špecifiká prsteňa (materiál, typ, dekorácia) a datovanie, pri ktorom nám výrazne pomôžu práve informácie o nálezovom kontexte, menej aj typologické zaradenie. Potom by sa nám mohlo podariť spojiť významný rímsky šperk s politickými a vojenskými aktivitami, o ktorých nás informovali aj antickí autori alebo sú známe z iných zdrojov. I. Ondřejová uvažuje o prsteňoch aj ako o neoddeliteľnej súčasť hospodárskych kontaktov, keď pomocou ich darovania protistrane rímski obchodníci spečatili obchodné zmluvy.⁷⁷ Niektoré exempláre mohli súvisieť aj s obdarovaním elity, prítomnosťou rímskych vojenských jednotiek, ale aj s plienením provincií počas napätých vzťahov medzi susedmi.

⁷⁵ Kvetánová 2008, 196 tab. 21.

⁷⁶ Krupa et al. 2016, 136.

⁷⁷ Ondřejová 2000, 98.

Na nasledujúcich stranách sa pokúsime predstaviť vám známejšie aj menej známe príklady rímskych prsteňov na území Slovenska a ponúkneme možné spojenie s udalosťami, ktoré sa na našom území odohrali.

Nálezky spojené s prítomnosťou vojenských jednotiek

Niektoré lokality na území dnešného Slovenska podliehali v dobe rímskej priamo pod vplyv rímskej armády napriek tomu, že ležali za hranicami rímskej provincie Panónia. Stali sa významnými vďaka svojej strategickej polohe (skôr spomínaný Devín alebo Stupava), kvôli blízkosti stáleho rímskeho sídla alebo hranice (napr. Patince, Radvaň nad Hronom) alebo ako dočasný tábor či tranzitné miesto počas vojenských kampaní na severnom brehu Dunaja (napr. Cífer-Pác, Levice, Trenčín). Nálezky prsteňov a gem z takýchto lokalít bývajú spravidla spájané s rímskymi vojakmi.

Jednými z najreprezentatívnejších exemplárov sú prstene z Patiniec a Cífera-Pácu. Každý z nich je dokladom inej etapy pôsobenia rímskych jednotiek za hranicami impéria.

Strieborný prsteň s gemou z Patiniec⁷⁸ (obr. 18) bol nájdený v jednej zo záhrad na území obce v roku 1980⁷⁹. Poloha na trase medzi vojenským táborom v Iži (7 km) a pochodovým táborom vo Virte (3 km), malá vzdialenosť od oboch lokalít aj technické vyhotovenie šperku naznačujú, že tento exemplár môžeme spájať s prítomnosťou vojenských jednotiek v oblasti počas markomanských vojen. Aktívnu prítomnosť Rimanov v oblasti aj v neskoršom období dokumentujú aj nálezky mincí z 1. až 4. storočia⁸⁰, fragment kamennej stély⁸¹, zlomky tehál⁸² a terry sigillaty⁸³.

⁷⁸ Dnes v MMP Komárno, Inv. č. II-5835.

⁷⁹ *Rajtár* 1981, 242.

⁸⁰ Zbierka učiteľa A. Villághyho (publikoval Ondrouch 1964, pod č. 116, 179, 193, 224, 338, 355, 390, 399, 425, 439, 465, 482).

⁸¹ *Cheben* 1987, 308, 323 Obr. 9.2.

⁸² Nálezová správa AÚ SAV čís. 572/55 (T. Kolník); Nálezová správa AÚ SAV čís. 575/55 (T. Kolník).

⁸³ Nálezová správa AÚ SAV čís. 573/55 (T. Kolník); *Cheben* 1987, 308, 312, 323 Obr. 9.3.

Obr. 18 Prsteň a gema z Patiniec.
Foto: Archív AÚ SAV

Prsteň bol vyrobený odlieváním striebra do stratenej formy⁸⁴ a jednotlivé časti (obručka, florálne úponky na pleciach, kazetka na gemu) boli následne spojené. Rovnaké proporcie sa objavujú na prsteňoch 3. storočia, ale tieto prstene sú vyrobené v kompaktnej podobe (vyrobené z jedného kusa). Florálne motívy alebo iná dekorácia pliec sú na nich zhotovené v rámci odlievania alebo gravírovaním. Tento technický detail môže poukazovať na pôvod prsteňa v staršom období (2. storočie). Povrch striebra na prsteni z Patiniec má na niektorých miestach ešte zachované zvyšky pozlátenia. V kazetke je vsadená intaglia⁸⁵ z hnedo-čierneho chalcedónu,⁸⁶ na ktorej je vyrytý motív prikrčeného leva stojaceho

na podkladovej línii a hviezdičky⁸⁷. Hriva leva aj srst' na bruchu sú naznačené lineárnymi ryhami. Povrch gemy je na okrajoch poškodený. Podobný motív je známy aj na dvoch gemách z rímskeho Brigetia⁸⁸ na protiľahlej strane Dunaja. Pre význam motívu je kľúčové určenie významu hviezdičky, resp. slnka (?) nad chrbtom zvieratá. S podobnou kompozíciou sa môžeme okrem

⁸⁴ *Rajtár* 1981, 242.

⁸⁵ Intaglia je gema s motívom vyrezaným do hĺbky.

⁸⁶ Za určenie ďakujem L. Illášovej a J. Štubňovi.

⁸⁷ Viac k motívu a jeho vývoju a významu pozri *Daňová* 2021a, v tlači.

⁸⁸ *Gesztelyi* 2001, 14 Nos. 44 - 45.

zobrazenia leva⁸⁹ (niekedy spolu s mesiacom⁹⁰) stretnúť aj pri podobe býka⁹¹ alebo kraba⁹², ďalších znamení zverokruhu. Ponúka sa nám interpretácia, že by mohlo ísť o znamenia zvieratníka. Ak však „hviezdičku“ interpretujeme ako Slnko, ponúknú sa nám ďalšie analógie na starších minciach helenistických vládcov⁹³ a tento motív sa objavuje opäť na minciach napríklad za vlády cisára Antonina Pia⁹⁴. Treťou možnosťou, o ktorej môžeme uvažovať, je funkcia amuletu. V liečebných postupoch Alexandra z Tralles sa píše, ako uzdraviť bolesti močového mechúra: „urob pečatný prsteň z Nikaionu (?) alebo cyperskej rudy, vyrež naň leva, slnko a mesiac. Napíš do kruhu meno zvieraťa [leva] a zasad' ho do zlatého prsteňa. Nos ho na malíčku alebo ukazováku.“⁹⁵ Príklady rovnakých alebo podobných gem nájdeme v databázach a publikáciách zameraných aj na magické gemy, kde bývajú zobrazenia leva spojené s mesiacom, hviezdou / slnkom alebo oboma naraz⁹⁶. Môžeme preto uvažovať aj o funkcii amuletu, aj keď nevieme, či je niečo zobrazené aj na druhej strane intaglie. Predpokladáme, že prsteň s gemou bol zároveň významným doplnkom a súčasťou identifikácie vojenského dôstojníka, ktorý na území v oblasti Dunaja pôsobil, možno počas markomanských vojen. Technologické zhotovenie naznačuje, že by mohol predstavovať včasnú verziu prsteňa s výraznými plecami zdobenými úponkami z obdobia pred vyhlásením severovského *Constitutio Antoniniana* (r. 212), keď šperky podobného významu ešte neboli súčasťou masovej produkcie.

O niečo mladším príkladom je nález masívneho zlatého prsteňa s gemou na území kvádskeho sídla pri dnešnej obci Cífer-Pác počas výskumu v roku 1975 (obr. 19). Nálezová situácia v zemnici 82 (s

⁸⁹ CBd-458; CBd-1763; CBd-4005; CBd-4007.

⁹⁰ CBd-1421; CBd-1762; CBd-3680.

⁹¹ CBd-318.

⁹² CBd-1559.

⁹³ Napr. Bospor (HGC VII.348).

⁹⁴ Razba Antonina Pia z Alexandrie (Emmett 2001, 1530/8.)

⁹⁵ Faraone 2018, 281.

⁹⁶ CBd 457-458; CBd 484; CBd 651-654; CBd 1231; CBd 1421-1423; CBd 1562-1563; CBd 2745; CBd 2789; CBd 2953; CBd 3458; CBd 3680; CBd 3703-3704; Brigetio (Gesztelyi 2000, 72 Kat. 205); Carnuntum (Dembski 2005, 134 Kat. 817 - 820); Poetovio (Nestorović 2005, 33 Kat. 53); Ribnica pri Berežicah (Nestorović 2005, 33 Kat. 54).

Obr. 19 Prsteň a gema z Cífera-Pácu. Foto: Archív AÚ SAV.

antoniniánom cisára Valeriana razeným r. 256 - 257) datuje prsteň do druhej polovice 3. storočia po Kr⁹⁷. Tomu zodpovedá aj typologické zaradenie (Guiraud 3f) tohto špecifického exemplára so šikmými ostrými plecami, na ktorých je rytá dekorácia v podobe klinových zárezov a volút. Uprostred hornej časti je zasadená čierno-biela vrstvená ónyxová intaglia, na ktorej je centrálny, zrkadlovo otočený nápis INNOCI a nad ním roh hojnosti (*cornucopia*). Motív rohu hojnosti pochádza z antického Grécka a najčastejšie predstavuje roh naplnený obilím alebo ovocím⁹⁸. V rímskom umení alebo numizmatike sa spájal s konkrétnymi božstvami (Ceres, Fortuna), personifikáciami (Abundantia, Fides, Fecunditas, Gallia, Libertas...) alebo významnými historickými osobnosťami, ktoré chceli deklarovať svoje šťastie, bohatstvo alebo štedrosť.

⁹⁷ Varsik/Kolník 2016, 184.

⁹⁸ Britannica, *Cornucopia*.

Jeho interpretácia na gemách býva vo všeobecnosti spájaná práve s hojnosťou, blahobytom a význam je niekedy doplnený vďaka sprievodnému zobrazeniu alebo nápisu. V prípade nálezu z Cífera-Pácu je nápis INNOCI stále trochu otvorenou interpretáciou. T. Kolník predpokladal, že išlo o meno prvého vlastníka prsteňa⁹⁹. Ak rozviníme túto hypotézu ďalej, mohlo ísť o mená Innocens alebo Innocentius. Meno Innocens je v rímskom prostredí známe z nápisov už v 2. storočí po Kr.¹⁰⁰, ale objavuje sa aj ako adjektívum (*innocens* = nevinný)¹⁰¹. Druhý variant Innocentius je známy najmä v spojení s menami rímskych biskupov. Innocentius I. bol pápežom v rokoch 401 až 417. Starší výskyt tohto mena poznáme len na území Apeninského polostrova v 4. storočí.¹⁰² Pre uspokojivú interpretáciu nápisu INNOCI na prstene z Cífera bude vhodné v budúcnosti urobiť podrobnejšiu filologickú štúdiu, ktorá by zohľadňovala aj dnes známe informácie o spôsobe používania prsteňov a rímskej symbolike. Skratka totiž nemusela označovať len meno majiteľa, ale mohla byť spojená aj s adjektívom a symbolom rohu hojnosti. Zlatý prsteň s gemou sú dobre datovateľné (druhá polovica 3. storočia) vďaka špecifickému tvaru so šikmými plecami a ich volútovým zdobením. Materiál tohto šperku prináležal len vysoko postaveným vojenským dôstojníkom, ktorí svoje prstene používali počas svojho života a neboli ďalej dedené. Preto predpokladáme, že prsteň sa do oblasti dostal v najbližších desaťročiach po svojom vytvorení. Či sa do rúk miestnej šľachty dostal sprostredkovan¹⁰³ ako dar alebo korisť, alebo ho priniesol priamo rímsky občan, už dnes, samozrejme, nie je možné zrekonštruovať.

Významnou lokalitou rímskeho pôsobenia za hranicami Rímskej ríše bola ešte stanica v Stupave. Podľa V. Turčana plnila úlohu kontroly nad jednou z vetiev Jantárovej cesty¹⁰⁴, ktorá smerovala od Dunaja (a oblasti dnešnej Bratislavy) smerom na severozápad.

⁹⁹ Kolník 1984, 60.

¹⁰⁰ CIL XIV.2337.

¹⁰¹ CIL XIII.6808 (*innocen/tiae*); CIL VI.34263 (*innocen/tissimae*); CIL VI.28358 (*innocen/tissimo*); CIL VI.2893 (*innocen/tissimo*).

¹⁰² CIL VII.1873; ICUR I.2821; Martorelli 2000, 281 Kat. 27.

¹⁰³ Varsik/Kolník 2016, 184.

¹⁰⁴ Turčan 2020, 117.

Obr. 20 Rímske prstene zo Stupavy. Autor: M. Daňová.

Rôzne fázy rímskych prestavieb aj doposiaľ publikovaný materiál¹⁰⁵ nasvedčujú, že kým prvé dve fázy rímskej stanice majú vojenský charakter, posledná a najrozsiahlejšia tretia fáza je oveľa veľkorysejšia. Niektoré stavby v komplexe mali podlahové vykurovanie, liate dlážky, kúpele a vymaľované steny, preto V. Turčan uvažuje o možnej zmene v osídlení a civilnom vplyve¹⁰⁶. Všetky tri rímske stavebné etapy v Stupave vieme ohraničiť medzi druhú polovicu 2. storočia a 4. storočie. Z archeologického výskumu pochádzajú aj dva rímske prstene (**obr. 20**). Bronzová obrúčka zo Stavby 2 má nadčasový, bližšie nedatovateľný tvar, ale vďaka nálezovým okolnostiam vieme, že prestala byť používaná v druhej polovici 3. storočia.¹⁰⁷ Bronzový prsteň s postupne sa rozširujúcou obrúčkou¹⁰⁸ z rohu veliteľskej budovy je nálezovými okolnosťami datovaný do 3. storočia.¹⁰⁹ Tento tvar prsteňa nie je veľmi častý a jeho analógie poznáme - okrem bližšie nešpecifikovaného počtu príkladov z Gálie¹¹⁰ ešte jeden kus z rímskeho civilného mesta

¹⁰⁵ Turčan 2019, 255 - 260.

¹⁰⁶ Turčan 2010, 89; Turčan 2019, 256.

¹⁰⁷ Mikovíniová 2002, 88 Kat. 8. Za informácie ďakujem V. Turčanovi.

¹⁰⁸ Typ Guiraud 2i, ktorý nie je v práci H. Guiraudovej chronologicky vyhodnotený kvôli malému počtu nálezov (Guiraud 1989, 176).

¹⁰⁹ Mikovíniová 2002, 98 Kat. 65; Staník/Turčan 2000, 25.

¹¹⁰ Guiraud 1989, 184 Fig. 20.

Augusta Rauricorum (dnes Švajčiarsko)¹¹¹ a osem rôzne veľkých exemplárov z hrobu v dnešnom Chataltepe (Bulharsko)¹¹². Napriek podobnému tvaru sa názory odborníkov na tento typ prsteňa rôznia. H. Guiraudová zaznamenala tento tvar prsteňov nielen z kovov, ale aj z horského krištáľu¹¹³. Považuje ho za samostatný a pravdepodobne konečný tvar šperku. K tomuto typu (*Guiraud 2i*) pridáva aj exempláre s podobným tvarom obrúčky, vyrobené z jantáru, ktoré zhotovitelia vyzdobili výrazným vystupujúcim reliéfom na hornej strane prsteňa. Iný názor majú E. Rihová a L. Ruseva-Slokoska, ktoré označili tento typ prsteňa za polotovar¹¹⁴, resp. akúsi mierku na masovú výrobu¹¹⁵. V prípade nálezu zo Stupavy nevieme bez ďalšieho spresnenia povedať, či ide o polotovar, alebo o konečnú podobu prsteňa, pretože Rimanovia sa nezdráhali nosiť aj prstene s nezdobenou prednou plôškou alebo gemou. Možno čakali na príležitosť, keď bude vhodné nechať na hlavnú plochu prsteňa niečo vyryť. Oba prstene zo Stupavy sú úzko spojené s prítomnosťou Rimanov v rímskej stanici niekedy v 3. storočí. Ich nositeľmi mohli byť vojaci alebo obchodníci.

Nálezy naznačujúce priamy rímsky vplyv

Existujú typy predmetov, vrátane prsteňov, ktoré sú úzko spojené s rímskym pohľadom na svet, alebo si vyžadujú určité zručnosti a znalosti známe hlavne Rimanom. Výskyt takýto predmetov môžeme na území za hranicami Rímskej ríše za určitých podmienok spájať s priamou intervenciou Rimanov alebo priamym rímskym vplyvom.

Jedným z autentických dôkazov o prítomnosti a vplyve Rimanov sú nápisy. Na Trenčianskej skale je jeden z exemplárnych príkladov, ktorý nás informuje o tom, kto, kedy a prečo táboril ďaleko od hraníc Rímskej ríše¹¹⁶. Krátke texty sa nachádzajú aj na iných typoch predmetov ako podpis majiteľa, zhotoviteľa alebo hlavný motív.

¹¹¹ Riha 1990, 132 Taf. 8 Kat. 147 - 148.

¹¹² Ruseva-Slokoska 1991, 199 Cat. No. 267.

¹¹³ Guiraud 1989, 178 Fig. 7.2.

¹¹⁴ Riha 1990, 132 Taf. 8 Kat. 147.

¹¹⁵ Ruseva-Slokoska 1991, 199 Cat. No. 267.

¹¹⁶ Nešporová/Rajtár 2000, 30 - 33.

V Gerulate boli nájdené votívne (?) prstene s nápisom po obvode. Z územia Slovenska však poznáme aj niekoľko ďalších šperkov s nápismi a päť z nich má na sebe text *VTERE FELIX*¹¹⁷ alebo jeho skrátenu podobu. Formulka sa používala celá alebo v skrátenej forme (VTF, VTE, VT) a označovala predmety, ktoré mali nositeľovi zabezpečiť šťastnú službu alebo pôsobenie. Často sa vyskytovala na predmetoch z rôznorodého materiálu, ktoré považujeme za dary (keramika, šperky). Azda najreprezentatívnejším exemplárom je spona z kniežacieho hrobu v Ostrovanoch¹¹⁸. Práve znalosť textu a jeho významu bola kľúčová pre nositeľa a spájala ho úzko s rímskou spoločnosťou. Skratku formulky *vtere felix* nájdeme aj na striebornom prsteni z okolia Liptovskej Mary (obr. 21). Presné nálezové okolnosti prsteňa nepoznáme, pretože pochádza zo staršej súkromnej zbierky¹¹⁹. Práve tieto informácie nám chýbajú pre ďalšiu interpretáciu nálezu. Podľa typologického zaradenia, spôsobu vyhotovenia nápisu a zachovania povrchu bolo obdobie jeho vzniku ohraničené na 3. storočie.¹²⁰ Nápis na prsteni mal význam len pre nositeľa, ktorý rozumel spojeniu *vtere felix* a bol úzko spojený s prostredím antického sveta. Či sa však prsteň na Považí ocitol ako vojnová korisť, dar alebo spolu so svojim rímskym nositeľom v rámci obchodných, politických alebo vojenských aktivít, sa nám už nepodarí (aj kvôli chýbajúcej nálezovej situácii) zistiť.

Iným príkladom rímskeho vplyvu sú nálezy prsteňa s kľúčikom, ktoré sme spomínali aj medzi nálezmi z rímskeho prostredia. Ich výskyt bol spojený so zámkami a skrinkami. Je známych niekoľko hlavných tvarov takýchto prsteňov, ktoré sa odlišovali možnosťou bežného nosenia. Niektoré mali kľúčik umiestnený tak, že na obrúčku bol pripevnený zboku a smeroval pozdĺž prsta (počas nosenia sa ním nedalo odomknúť), iné mali kľúčik na konci tyčinky, ktorá bola pripevnená kolmo na prsty a pre bežné nosenie nepraktická (odomykalo sa počas nasadenia na prste). Prsteň s kľúčikom bez zámku strácal význam a mohol sa stať už len

¹¹⁷ Daňová 2021b.

¹¹⁸ Prohászka 2006, 46 Abb. 29.

¹¹⁹ Daňová/Soják 2012, 189.

¹²⁰ Daňová/Soják 2012, 190.

zdrojom suroviny. Okrem tábora v Iži a zbierok Podunajského múzea v Komárne (obr. 15) poznáme podobný nález ešte z okolia Levíc¹²¹.

Dar, korisť alebo spomienkový predmet?

Niektoré prstene alebo gemy z územia dnešného Slovenska môžeme označiť ako predmety, ktoré nerimanov zaujali svojím vzhľadom, či už materiálom, alebo dekoráciou. Ich presné určenie, pôvod ani cestu, akou sa dostali na miesto, kde boli nájdené, už v súčasnosti nevieme presnejšie zrekonštruovať. Mohlo ísť o dar, korisť alebo spomienkový predmet.

Všetky tieto exempláre nemuseli predstavovať ani honosné zlaté prstene, mohli napríklad vynikať motívom zobrazeným na gеме. Takým príkladom je jeden z najstarších prsteňov zachovaných na Slovensku, ktorý datujeme do augustovského obdobia. Ide o prsteň s gemou z prostredia púchovskej kultúry, ktorý bol nájdený počas výskumu K. Pietu v lokalite Liptovská Mara-Havránok¹²² (obr. 22). Motív na gеме – kopulácia býka a kravy – nie je v antickej glyptike úplným unikátom. Podobné motívy so spojením prasiat¹²³, kôz¹²⁴ alebo hovädzieho dobytká¹²⁵ sú známe na

Obr. 21 Prsteň z okolia Liptovskej Mary. Autor: M. Soják.

Obr. 22 Kresba prsteňa a gemy. Archív: AÚ SAV.

¹²¹ Mikovinyová 2002, 23 Kat 60.

¹²² Pietu 1995, 107, 192 Obr. 75.19.

¹²³ AGDS I.2, Kat. 1997, 1999 - 2000; AGDS II, Kat. 883 - 884.

¹²⁴ AGDS II, Kat. 1978.

¹²⁵ AGDS II, Kat. 1964.

rímskej glyptike¹²⁶ z iných častí ríše. Predpokladáme, že podobný motív bol zaujímavý, atraktívny, pochopiteľný a akceptovateľný aj pre obyvateľov mimo územia Rímskeho impéria. Jeho výskyt na území desiatky kilometrov od hraníc ríše mohol byť dokladom významu gemy (a s ňou aj prsteňa) ako cenného obchodného artikla alebo zaujímavého daru pre príslušníka miestnej elity.

Iným, oveľa mladším príkladom je gema nájdená samostatne (bez prsteňa), počas výskumu na polykultúrnej lokalite Smižianska Nová Ves¹²⁷. Je na nej zobrazený stojaci Cupid vedľa stĺpa, na ktorom je guľa alebo *globus*. V kontexte polykultúrnej lokality je považovaný za unikátny nález. Pochádza z miesta výraznej kumulácie rímskoprovinciónálnej keramiky a sošky rímskeho boha Priapa a mohla by patriť medzi materiál importovaný z Rímskej ríše na územie dnešného Spiša v 3. storočí. M. Soják uvažuje, že by spony aj gema z lokality mohli byť spomienkové predmety (?) alebo zároveň spomienkové predmety s umeleckou hodnotou alebo zdroj suroviny¹²⁸.

V rovnakom období žili na území severne od Dunaja aj germánske elity, ktoré pochovávali zosnulých podľa vlastných tradícií, ale s početnými importmi z územia Rímskej ríše. Luxusný tovar spoza hraníc mohol byť zároveň akousi pozornosťou a poďakovaním Rimanov za lojalitu a zaistenie pokoja na severnom brehu Dunaja. Šperky elity boli aj masívne, vyrobené z drahých kovov. Kým germánske odznaky spoločenského postavenia (náramok, nákrčník) boli produktmi germánskych dielní s typickými dekoratívnymi prvkami, prstene z hrobov boli až na výnimky importmi z rímskeho sveta. Na východe dnešného Slovenska sa najvýznamnejšie kniežacie hroby 3. storočia nachádzali na území Ostrovia a Cejkova, na západe v Krakovanoch-Strážach.

Kniežací hrob v Ostrovanoch (označovaný aj Ostrovany I) bol nájdený ešte v 18. storočí. Časť nálezov skončila po odkúpení v Kunsthistorisches Museum vo Viedni a nezanedbateľný počet predmetov („nižšej umeleckej hodnoty“) bola roztavený¹²⁹. Další

¹²⁶ Glyptika je umelecké rytie alebo rezba do kameňa, kovov alebo do skla.

¹²⁷ Daňová/Soják 2013, 61 - 66.

¹²⁸ Daňová/Soják 2013, 64.

¹²⁹ Prohászka 2006, 23 - 26.

Obr. 23 Rímsky prsteň z Ostrovian.
Autor: ©KHM-Museumsverband.

Obr. 24. Rímsky prsteň z Cejkova.
Archív AU SAV, upravené autorkou.

hrob, označovaný ako Ostrovany II, bol nájdený v roku 1865 a jeho inventár sa dnes nachádza v Magyar Nemzeti Múzeum v Budapešti. P. Prohászka pri podrobnom štúdiu písomnej dokumentácie aj archeologického materiálu publikoval názor, že oba nálezy spolu súvisia a pravdepodobne boli súčasťou rovnakej hrobovej komory¹³⁰. V hrobovom inventári sa nachádzali typické germánske odznaky moci: nákrčníky a náramky a nezanedbateľným šperkom boli aj prstene rímskej aj germánskej proveniencie. V celku označovanom ako Ostrovany I sa dochovali dva rímske prstene ([obr. 23](#)) a jeden vyrobený podľa germánskej módy¹³¹ germánskou alebo rímskou dielňou. Jeho dekorácia je takmer identická s náramkom a nákrčníkom z toho istého hrobu, preto predpokladáme, že mohli byť vyrobené ako kolekcia. V celku označovanom ako Ostrovany II sa dochovali tri rímske prstene. P. Prohászka (2006) označil prstene za rovnako významnú dekoráciu ako spony. Tým odôvodňuje aj ich vyšší počet v hrobe. Zároveň však upozorňuje, že išlo o osobné vlastníctvo zosnulého a pri uložení do hrobu boli tieto šperky pravdepodobne umiestnené do skrinky¹³². Či však išlo o dar, korisť

¹³⁰ Prohászka 2006, 87 - 90.

¹³¹ Prohászka 2006, 26 Abb. 11.

¹³² Prohászka 2006, 55.

alebo spomienkový predmet, nevieme s istotou interpretovať.

Podobný, aj keď menej honosný bol kniežací hrob z Cejkova, kde sa v rámci inventára našiel germánsky nákrčník a rímsky prsteň so sardonixovou gemou, na ktorej je zobrazený zajačík (obr. 24). Motív zajaca sa v gréckom umení spája s bohyňou Afroditou a aj Rímania ho opisujú ako jedno z najplodnejších zvierat. Jeho podobizeň nájdeme aj ako súčasť výjavov z prírody alebo žánrových zobrazení (chlapec a zajac, pes a zajac¹³³). Zdá sa, že tento symbol by mohol byť jeden z mála, ktorý bol podobne chápaný v rímskom aj germánskom prostredí. Veľký počet iných šperkov germánskeho pôvodu v tomto hrobe však môže naznačovať, že rímsky strieborný prsteň s gemou mal pre nositeľku osobný význam.

Pomyselnou výnimkou medzi lokalitami pod rímskym vplyvom jestavebný komplex na území dnešnej Bratislavy-Dúbravky. Územie získali Rímania pravdepodobne počas vlády cisára Domitiana (81 - 96) a rozmach sídla spája K. Elschek s obdobím panovania dynastie Severovcov (93 - 235)¹³⁴, avšak za obyvateľov komplexu, kde stála aj stavba podobná rímskym kúpeľom, označuje Germánov. Túto hypotézu by mohlo potvrdzovať aj chýbajúce podpodlahové kúrenie. Napriek systematickému archeologickému prieskumu prebiehajúcemu od 80. rokov 20. storočia nie je z lokality známy žiadny exemplár prsteňa, hoci medzi archeologickým materiálom sa nachádza karneolový kabošón zasadený vo fragmente zlatého (?) šperku¹³⁵. Či je príčinou absencie prsteňov aktuálny stav bádania a metodika výskumu, alebo za chýbajúcimi šperkmi tohto typu stoja zvyky Germánov, ktorí ich na území Slovenska používali až do druhej polovice 3. storočia mimoriadne zriedka¹³⁶, zatiaľ povedať nevieme. S ohľadom na rozmach lokality pred týmto obdobím uvažujeme o prvej aj druhej možnosti.

¹³³ Dembski 2005, Kat. 1230; Bazovský/Daňová 2010, 76 Kat. 3.

¹³⁴ Elschek 2018, 93 - 94.

¹³⁵ Elschek 2018, 63, 294 Taf. 120:2.

¹³⁶ Daňová/Krupa 2018, 69 - 70.

ZÁVER

Prsteň bol dôležitou súčasťou rímskej kultúry a identity. Jeho funkcia a dizajn sa postupom času menili a spolu s nimi sa rozširovali aj právomoci, kto a za akých podmienok môže tento druh šperku nosiť. Územie dnešného Slovenska je špecifické, pretože sa tu vyskytujú nielen exempláre nosené obyvateľmi Rímskej ríše podľa ich zvyklostí, ale aj prstene použité Rimanmi za hranicami ríše alebo také, ktoré mali rímsky pôvod, no boli súčasťou dekorácie a majetku etník žijúcich za hranicami impéria.

Úlohou a cieľom tejto publikácie nebolo predstaviť katalóg prsteňov z územia Slovenska, ale na základe informácií známych z publikovaných aj nepublikovaných prác a archívov prezentovať oveľa širší význam tohto druhu šperku. Dôraz, aký naň kladla rímska civilizácia, naznačuje, že prsteň mal pre Rimanov mimoriadne dôležitý význam až do neskorej doby rímskej a nepredstavoval len obyčajnú dekoráciu. Autentické svedectvá o jeho pôsobení nám zanechali početné práce antických autorov, ktoré o prsteňoch hovoria často v súvislosti s prelomovými udalosťami rímskych dejín. Tento šperk mohol byť symbolom spoločenského alebo vojenského postavenia a príslušnosti, prostriedkom ochrany a liečenia, predmetom, ktorý pomáhal posilňovať želané vlastnosti, ale aj pečatidlom, dekoráciou alebo ako dôležitá súčasť náboženských obradov. Je viac ako pravdepodobné, že dokázal plniť aj niekoľko týchto úloh naraz. Gemy alebo nápisy na prsteňoch boli často ich neoddeliteľnou súčasťou a ich pochopenie sa nezaobíde bez znalostí klasického sveta (mytológia, ikonografia, epigrafika, jazykoveda).

Interpretácia nálezu prsteňa z nášho územia si však vyžaduje aj zohľadnenie barbarského elementu a jeho interakciu s Rímskym impériom v priestore a čase. Prsteň potom môže byť mimoriadne významným prostriedkom informácií o historickom dianí, ak poznáme jeho nálezovú situáciu a dokážeme spoľahlivo určiť jeho pôvod a vzťah s okolitými nálezmi rímskeho alebo nerímskeho pôvodu. Napriek tomu, že na Slovensku je doposiaľ známych viac ako 110 exemplárov rímskych prsteňov¹³⁷, informácie o nálezovej

¹³⁷ V prehľade z roku 2002 je zaznamenaných 110 exemplárov vrátane gem (Daňová

situácii poznáme len pre malú časť z nich. Tie najzaujímavejšie sme sa snažili predstaviť v tejto publikácii aj s návrhom na interpretáciu, ktorá je v niektorých prípadoch otvorená. Stretávame sa totiž s vplyvmi, ktoré neumožňujú vždy jednoznačne zaujať stanovisko.

Interpretácia funkcie prsteňov z obdobia neskorého cisárstva na základe informácií od antických autorov sa javí ako problematická. Prevažná väčšina dobových prác, z ktorých čerpáme informácie, je staršia alebo súčasná s 2. storočím. Pre obdobie 3. a 4. storočia máme len veľmi malý počet známych zdrojov a zároveň je do tohto obdobia datovaná najväčšia skupina rímskych prsteňov z nášho územia, či už na základe typologického zaradenia, alebo nálezovej situácie. Spoločensko-politické zmeny aj módné trendy dynastie Severovcov (193 - 235) natrvalo zmenili aj dizajn a spôsob používania niektorých rímskych prsteňov. Informácie o spôsobe nosenia prsteňov v provinciách, ale aj o ich počte a tvare v 3. a 4. storočí čerpáme prevažne z archeologických nálezov (pohrebiská) alebo ikonografie (fresky, sochy, reliéfy). Porovnaním informácií s týmto typom umenia vieme potom ešte lepšie porozumieť používaniu prsteňov v rímskej spoločnosti.

Kultúrne vplyvy na našom území môžeme prirovnáť k stretnutiu dvoch svetov, kde rímsku kultúru v barbarskom svete reprezentujú významným podielom aj prstene a gemy. Na rozdiel od antického sveta však takmer nemáme autentické písomné pramene, ktoré by nás informovali o pohľade Germánov, Keltov či Sarmatov na tento typ šperku. Preto je pre interpretáciu rímskych nálezov dôležité poznať nálezové okolnosti, zohľadniť historicko-politický kontext aj lokalitu nálezu. V niektorých prípadoch sa tak môžu na území ďaleko od hraníc impéria nachádzať exempláre hovoriace o prítomnosti Rimanov, či ich obchodných alebo politických partneroch. Definovať spôsob nadobudnutia alebo motiváciu na používanie rýdzo rímskeho šperku je však mimoriadne náročné, pretože mohlo ísť o dar, spomienkový predmet, ale aj o korisť z niektorého plienenia rímskych provincií.

Nálezová situácia spolu s informáciami sprostredkovanými

2004, 33). Od tohto obdobia bolo samostatne publikovaných niekoľko desiatok nových nálezov a ďalšie desiatky čakajú na publikovanie.

v tejto monografii by mohla študentom aj bádateľom v budúcnosti umožniť bližšie pochopenie významu a presnejšiu interpretáciu prsteňov a gem z územia Slovenska, pretože rímske prstene sú dôležitou súčasťou kultúrneho dedičstva našej krajiny a dokladom kultúrnych, politických a hospodárskych kontaktov medzi dvoma svetmi.

Zoznam skratiek

AVANS	Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku
CBd	The Campbell Bonner Magical Gems Database
CIL	Corpus inscriptiorum latinarum (pozri Bibliografia)
HGC	The Handbook of Greek Coinage (pozri Bibliografia)
ICUR	Inscriptiones christianae urbis Romae (pozri Bibliografia)
SNM	Slovenské národné múzeum

BIBLIOGRAFIA

Antickí autori

Ath. *Deiph.* – Athénaios: *Deipnosophistae*. Preklad: H. G. Bohn. 1854.

Amm. *RG* – Ammianus Marcellinus: *Rerum Gestarum*. Preklad: J. C. Rolfe. Cambridge - London 1935-1940.

Aristoph. *Cl* – Aristophanes: *Clouds*. The Comedies of Aristophanes. Preklad: W. J. Hickie. London 1853.

Arist. *Rhet.* – Aristoteles: *Rhetoric*. Preklad: J. H. Freese. Cambridge - London 1926.

Eutr. *Brev.* – Eutropius: *Breviarium Ab Urbe Condita* <https://www.thelatinlibrary.com/eutropius/eutropius7.shtml> (v latinčine)

Liv. *Hist.* – Titus Livius: *The History of Rome*. Preklad: F. G. Moore. Cambridge - London 1943.

App. *Syr.* – Appianus Alexandrinus: *Syrian Wars*. Preklad: H. White. New York 1899.

App. *Pun.* – Appianus Alexandrinus: *Punic Wars*. Preklad: H. White. New York 1899.

App. *Hann.* – Appianus Alexandrinus: *Hannibalic Wars*. Preklad: H. White. New York 1899.

Cic. *Ver.* – M. Tullius Cicero: *Against Verres*. Preklad: C. D. Yonge. London 1903.

Epic. *Disc.* – Epictetus: *The Discourses of Epictetus, with the Encheridion and Fragments*. Preklad: G. Long. London 1890.

Hdt. *His.* – Herodotus: *The Histories*. Preklad: A. D. Godley. Cambridge 1920.

Hor. *Sat* – Q. Horatius Flaccus: *The Works of Horace*. Preklad: C. Smart. New York 1863.

Jos. *BJ* – Flavius Josephus, *The Wars of the Jews*. Preklad: W. Whiston. Buffalo 1895.

Plat. *Rep.* – Plato. *Plato in Twelve Volumes*. Preklad zväzkov 5 a 6: P. Shorey. Cambridge - London 1969.

Pl. *Cur.* – T. Maccius Plautus: *Curculio, or The Forgery*. Preklad: H. T. Riley. London 1912.

Pl. *Pseu.* – T. Maccius Plautus: *Pseudolus, or The Cheat*. Preklad: H. T. Riley. London 1912.

Pl. *Mil.* – T. Maccius Plautus: *Miles Gloriosus, or The Braggart Captain*. Preklad: H. T. Riley. London 1912.

Plin. *NH* – Plinius Maior: *Naturalis Historia*. Preklad: J. Bostock / H. T. Riley. London 1855.

Plut. *Alex.* – Plutarchos: Životopisy. *Alexander*. Preklad: B. Perrin. Cambridge - London 1919.

Plut. *Caes.* – Plutarchos: Životopisy. *Caesar*. Preklad: B. Perrin. Cambridge - London 1919.

Plut. *Pomp.* – Plutarchos: Životopisy. *Pompeius*. Preklad: B. Perrin. Cambridge - London 1917.

Suet. *Iul.* – C. Suetonius Tranquillus: *The Lives of the Twelve Caesars - Divus Julius*. Preklad: J. E. Reed / A. Thomson. Philadelphia 1889.

Suet. *Ner.* – C. Suetonius Tranquillus: *The Lives of the Twelve Caesars - Nero*. Preklad: J. E. Reed / A. Thomson. Philadelphia 1889.

Tac. *Ger.* – Cornelius Tacitus: *Germany and its Tribes*. Preklad: A. J. Church / W. J. Brodribb / L. Cerrato. New York 1942.

Sekundárne zdroje

AGDS I.2 – E. Brandt/E. Schmidt: *Antike Gemmen in deutschen Sammlungen. Band I. Staatliche Münzsammlung München. Teil 2: Italienische Gemmen etruskisch bis römisch-republikanisch*. München 1970.

AGDS II – E. Zwierlein-Diehl: *Antike Gemmen in deutschen Sammlungen. Band II. Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, Antikenabteilung Berlin. München 1969*.

Bazovský 2000 – I. Bazovský: Osada Rimanov v Gerulate. *Pamiatky a múzeá* 3, 2000, 14.

Bazovský/Daňová 2010 – I. Bazovský/M. Daňová: Antické pečatné prstene z Bratislavy-Rusoviec. In: *Zborník SNM 104 – Archeológia* 20. Bratislava 2010, 75 - 80.

Beckmann 1969 – C. Beckmann: Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. *Saalburg Jahrbuch* 26, 1969, 1 - 106.

Britannica, Gyges – Editors of Encyclopaedia. „Gyges.“ Encyclopedia Britannica. (zobrazené dňa 26. 4. 2021) <https://www.britannica.com/biography/Gyges>

Britannica, Cornucopia – Editors of Encyclopaedia. „Cornucopia.“ Encyclopedia Britannica. (zobrazené dňa 26. 4. 2021) <https://www.britannica.com/art/cornucopia>

CIL VI – Ch. Hülsen (ed.): *Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. VI. Inscriptiones urbis Romae Latinae. collegit et edidit Christianus Hülsen. Additamenta/Partis quartae fasciculus posterior. Berolini 1902.

CIL VII – E. H. E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. VII. Inscriptiones Britanniae Latinae. Berlin 1873.

CIL XIII – O. Hirschfeld/K.F.W. Zangemeister (eds.): *Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. XIII. Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae. Pars. II.1. Inscriptiones Germaniae superioris. Berolini 1905.

CIL XIV – H. Dessau (ed.): *Corpus Inscriptionum Latinarum* Vol. XIV. Inscriptiones Latii Veteris Latinae / consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae edidit Hermannus Dessau. Berolini 1887.

Danzig 2008 – G. Danzig: Rhetoric and the Ring: Herodotus and Plato on the Story of Gyges as a Politically Expedient Tale, *Greece & Rome - Second Series*, Vol. 55/2. 2008, 169 - 192.

Daňová 2004 – M. Daňová: Fingerringe der Römer (Beitrag zur Problematik der slowakischen Funde). In: *ANODOS. Studies of the Ancient World* 3/2003. Trnava 2004, 33 - 38.

Daňová 2012 – M. Daňová: *Rímsky zlatý šperk v Panónii Superior*. Nepublikovaná dizertačná práca. Katedra klasickej archeológie, Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2012.

Daňová 2016 – M. Daňová: Rímske prstene z Gerulaty. (Nálezy z výskumov L. Kraskovskej a M. Pichlerovej v novom svetle). In: *Zborník SNM – Archeológia Supplementum* 11. Zborník na pamiatku M. Pichlerovej. Bratislava 2016, 103 - 118.

Daňová/Krupa 2018 – M. Daňová/V. Krupa: Analysis of the Ring from the Balneological Museum in the context of Jewelry from German Burials in Slovakia. / Анализ перстня из собрания Бальнеологического музея в контексте украшений из германских захоронений Словакии. In: *Brief Communications of the Institute of Archaeology* 250. Moskva 2018, 62 - 72.

Daňová/Soják 2012 – M. Daňová/M. Soják: Prsteň s nápisom UTERE FELIX z Liptova. In: *Zborník SNM 106 – Archeológia* 22. Bratislava 2012, 189 - 192.

Daňová/Soják 2013 – M. Daňová/M. Soják: Unikátny nález antickej gemy zo Spišskej Novej Vsi - polohy Smižianska roveň. In: *Zborník SNM 107 - Archeológia* 23. Bratislava 2013, 61 - 66.

Daňová 2021a – M. Daňová: *Prstene a gemy z rímskeho kastela v Iži*. Trnava/Nitra 2021. Publikácia je v tlači.

Daňová 2021b – M. Daňová: Nápis VTERE FELIX na predmetoch z územia dnešného Slovenska. In: M. Daňová/L. Nováková (eds.): *VTERE FELIX, MARIA*. Zborník vydaný pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Dr. h. c. Márie Novotnej, DrSc., emeritnej profesorky. Trnava 2021, 144 - 152.

Dembski 2005 – G. Dembski: *Die antiken Gemmen und Kameen aus Carnuntum*. Wien 2005.

Elschek 2017 – K. Elschek: *BRATISLAVA-DÚBRAVKA im 1. bis 4. Jh. Germ. Fürstensitz und die germ. Besiedlung*. Anhang: Die Siedlungen von BA-DNV, Láb und Plav. Štvrtok. Nitra 2017.

Elschek 2018 – K. Elschek: *Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu v Bratislave-Dúbravke a Zohore*. Bratislava 2018, 91 - 105.

Emmett 2001 – K. Emmett: *Alexandrian coins*. Lodi 2001.

Facsády 2009 – A. Facsády: *Jewellery in Aquincum*. Budapest 2009.

Falileyev 2015 – A. Falileyev: Where linguistics fails: towards interpretations of some divine names in the Roman Danubian Provinces. In: Zerbini, L.(ed.): *Culti e religiosità nelle province danubiane*. Bologna 2015, 167 - 176.

Faraone 2018 – Ch. Faraone. *The Transformation of Greek Amulets in Roman Imperial Times*. Philadelphia 2018.

Gesztelyi 2000 – T. Gesztelyi: *Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum*. Budapest 2000.

Gesztelyi 2001 – T. Gesztelyi: *Gemmák és gyűrűk Brigetióból / Gemstones and Finger Rings from Brigetio*. Tata 2001.

Guiraud 1989 – H. Guiraud: Bagues et anneaux à l'époque romaine en Gaule. *Gallia* 46. 1989, 173 - 211.

Henkel 1913 – F. Henkel: *Die römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete*. Berlin 1913.

HGC VII – O. Hoover: *The Handbook of Greek Coinage* Vol. VII. Handbook of Coins of Northern and Central Anatolia, Pontos, Paphlagonia, Bithynia, Phrygia, Galatia, Lykaonia, and Kappadokia (with Kolchis and the Kimmerian Bosporos), Fifth to First Centuries BC. Lancaster-London 2012.

Higgins 1980 – R. Higgins: *Greek and Roman Jewellery*. Second Edition. London 1980.

Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019 – M. Horňák/E. Hrnčiarik/T. Kolon: Keramický materiál z vybraných objektov hospodárskeho zázemia neskoru-antického dvorca v Bratislave – Podunajských Biskupiciach. In: *Zborník SNM CXIII – Archeológia* 29. Bratislava 2019, 283 - 316.

Hošek 1977 – R. Hošek: Silvanus Viator aus Gerulata. *Arheološki Vestnik* 28. 1977, 425 - 427.

Hrnčiarik 2013 – E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse*

aus den Provinzen in der Slowakei. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Band 222. Teil I und II. Bonn 2013.

Charvátová 2012 – H. Charvátová: Untergang und Neuanfang – zur Christianisierung im Einflussbereich des frühmittelalterlichen mährischen Fürstentums auf dem Gebiet der heutigen Slowakei anhand archäologischer Quellen. In: O. Heinrich-Tamaska/N. Krohn/S. Ristow (eds.): *Christianisierung Europas: Entstehung, Entwicklung und Konsolidierung im archäologischen Befund*. Regensburg 2012, 240 - 260.

Cheben 1987 – I. Cheben: Výsledky záchranného výskumu v Patinciach. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV Nitra* 23, 1987, 307 - 329.

ICUR I – G. B. de Rossi/A. Silvagni: *Inscriptiones christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores, Novae series. 1, Inscriptiones incertae originis*. Roma 1922.

Johns 1996 – C. Johns: *The Jewellery of Roman Britain: Celtic and Classical Tradition*. Didcot 1996.

Kienast 2005 – H. J. Kienast: *The aqueduct of Eupalinos on Samos*. Athens 2005.

Kolník 1979 – T. Kolník: *Skvosty antiky na Slovensku*. Bratislava 1979.

Kolník 1984 – T. Kolník: *Rímske a germánske umenie na Slovensku*. Bratislava 1984.

Kraskovská 1974 – L. Kraskovská: *Gerulata – Rusovce. Rímske pohrebisko I*. Bratislava 1974.

Krupa et al. 2016 – V. Krupa/M. Daňová/J. Štubňa/L. Illášová/J. Tirpák: Prsteň z bohatého hrobu I z Krakovian-Stráží (štýlová a gemologická analýza). In: *Zborník SNM 110 – Archeológia* 26. Bratislava 2016, 133 - 141.

Kuzmová/Kolník/Rajtár 1981 – K. Kuzmová/T. Kolník/J. Rajtár: Tretia sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži – akcia Dunaj. In: *AVANS* 1980. Nitra 1981, 155 - 162.

Kuzmová/Kolník/Rajtár 1982 – K. Kuzmová/T. Kolník/J. Rajtár: Štvrtá sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži – akcia Dunaj. In: AVANS 1981. Nitra 1982, 177 - 183.

Kuzmová/Rajtár 1983 – K. Kuzmová/J. Rajtár: Piata sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. In: AVANS 1982. Nitra 1983, 150 - 153.

Kuzmová/Rajtár 1993 – K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. In: AVANS 1992. Nitra 1993, 77 - 78.

Kuzmová/Rajtár 2010 – K. Kuzmová/J. Rajtár: Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. Príspevok k 30. výročiu archeologického výskumu (1978 – 2008). In: K. Kuzmová/J. Rajtár (Zost.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978 – 2008. Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu*. Nitra 2010, 11 - 32.

Kvetánová 2008 – I. Kvetánová: *Kroja šperk stredodunajských Germánov v 1. - 4. stor. po Kr. na základe hrobových nálezov*. Nepublikovaná dizertačná práca. Archeologický ústav SAV. Nitra 2008.

Mikovínyová 2002 – M. Mikovínyová: *Rímske prstene na Slovensku*. Nepublikovaná diplomová práca. Fakulta humanistiky, Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2002.

Mikovínyová-Daňová 2010a – M. Mikovínyová-Daňová: Zlatý prsteň z rímskeho kastela v Iži. In: K. Kuzmová/J. Rajtár (Zost.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978 – 2008. Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu*. Nitra 2010, 77 - 79.

Mikovínyová-Daňová 2010b – M. Mikovínyová-Daňová: Römische Gemmen mit Tierdarstellungen - Funde aus Devín. In: K. Kuzmová/I. Kvetánová (Zost.): *ANODOS. Studies of the Ancient World 9/2009*. In Honour of Marie Dufková. Trnava 2010, 107 - 110.

Marshall 1911 – F. H. Marshall: *Catalogue of the jewellery, Greek, Etruscan, and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum*. London 1911.

Marshall 1968 – F. H. Marshall: *Catalogue of the Finger Rings, Greek, Etruscan, and Roman, in the Departments of Antiquities, British Museum*. London 1968.

Martorelli 2000 – R. Martorelli: *Dalla „Civitas Albana“ al „Castellum Albanense“ : nascita ed evoluzione di una città nel Patrimonium sancti Petri*. Vaticano 2000.

Mócsy 1974 – A. Mócsy: *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. Routledge 1974.

Nestorović 2005 – A. Nestorović: *V dragulje vbrušne podobe sveta. Rimske geme Slovenije*. Ljubljana 2005.

Nešporová/Rajtár 2000 – T. Nešporová/J. Rajtár 2000: Laugaricio. Trenčín a okolie v dobe rímskej. *Pamiatky a múzeá: revue pre kultúrne dedičstvo* 3, 2000, 30 - 33.

Ondrouch 1964 – V. Ondrouch: *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava 1964.

Ondřejová 2000 – I. Ondřejová: Význam šperku v antické společnosti. *Studia Hercynia* IV. 2000, 91 - 102.

Pelikán 1978 – O. Pelikán: Hranice římského impéria na Malém Dunaji. *Listy filologické / Folia philologica* 101/4. 1978, 213 - 220.

Pfeiler 1979 – B. Pfeiler: *Römischer Goldschmuck des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr.: Nach datierten Funden*. Mainz 1979.

Pieta 1995 – K. Pieta: Výskum v Liptovskej Sielnici – Liptovskej Mare. In: AVANS 1993. Nitra 1995, 107 - 109, 192 - 194 Obr. 75 - 79.

Pieta/Plachá 2000 – K. Pieta/V. Plachá: Nové objavy na rímskom Devíne. *Pamiatky a múzeá* 3, 2000, 6 - 9.

Pichlerová 1981 – M. Pichlerová: *Gerulata – Rusovce. Rímske pohrebisko II*. Bratislava 1981.

Pišút 1992 – P. Pišút: Morfogenéza Chorvátskeho ramena Dunaja v Bratislave (1712 - 1991). *Geografický časopis* 44/2, 1992, 199 - 214.

Popović 1992 – I. Popović: *Rimski nakit u Narodnom muzeju u Beogradu. I. Prstenje*. Beograd 1992.

Pohászka 2006 – P. Prohászka: *Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK)*. Budapest 2006.

Rajtár 1981 – J. Rajtár: Výsledky prieskumu na trase výstavby vodných diel na Dunaji /úsek Číčov-Patince/. In: *AVANS* 1980. Nitra 1981, 240 - 243.

Rajtár 1992 – J. Rajtár: Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: K. Godłowski/R. Madyda-Legutko (red.): *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 149 - 170.

Riha 1990 – E. Riha: *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. Augst 1990.

Ruseva-Slokoska 1991 – L. Ruseva-Slokoska: *Roman jewellery. A collection of the National Archaeological Museum - Sofia*. London 1991.

Schmidtová 2008 – J. Schmidtová: Archeologická zbierka Rusovce. In: *Múzeum mesta Bratislavy – 140 rokov*. Bratislava 2008, 43 - 52.

Schmidtová 2010 – J. Schmidtová: Nové hrobové nálezy z Bratislavy-Rusoviec s germánskymi nádobami. Výskum Múzea mesta Bratislavy v roku 2008. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík: *Archeológia Barbarov 2009: Hospodárstvo Germánov. Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra 2010, 701 - 710.

Schmidtová/Mathédesz 2020 – J. Schmidtová/L. Mathédesz: Kastel Gerulata. Prezentácia nových výsledkov výskumu doby rímskej v Rusovciach a okolí. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 31. Bratislava 2020, 85 - 102.

Schmidtová/Daňová/Šefčáková 2016 – J. Schmidtová/M. Daňová/A. Šefčáková: New Finds of Roman Rings from a Rich Grave in Cemetery III, Rusovce-Gerulata. *STUDIA HERCYNIA* XX/1. All Arts, Great and Small. Papers dedicated to Iva Ondřejová on the Occasion of her 70th Birthday, 2016, 83 - 99.

Staník/Turčan 2000 – I. Staník/V. Turčan: Rímska stanica v Stupave. *Pamiatky a múzeá* 3. 2000, 22 - 26.

Trentinella 2000 – R. Trentinella: Roman Portrait Sculpture: The Stylistic Cycle. In: *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000. Dostupné online: http://www.metmuseum.org/toah/hd/ropo2/hd_ropo2.htm [8. 8. 2021]

Turčan 2010 – V. Turčan: Za hranice Rímskeho impéria po Jantárovej ceste na sever. In: M. Musilová/V. Turčan (eds.): *Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vinodobony po Aquincum*. Bratislava 2010, 82 - 93.

Turčan 2019 – V. Turčan: Zázemie antického stavebného komplexu v Stupave. In: *Studia Historica Nitriensia* 23, Supplementum - Sedem kruhov Jozefa Bujnu. Nitra 2019, 255 - 260.

Turčan 2020 – V. Turčan: Antický stavebný komplex v Stupave. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* 31. Bratislava 2020, 115 - 124.

Varsik 1996 – V. Varsik: Výsledky záchraného výskumu na trase diaľnice D2 v katastri Rusoviec. In: *AVANS* 1995. Nitra 1996, 182 - 184, 304 - 307.

Varsik 2020 – V. Varsik: Germánske rezidencie na Slovensku. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok* č. 31, Bratislava 2020, 125 - 142.

Varsik/Kolník 2016 – V. Varsik/T. Kolník: Prstene a náramky z Cíferu-Pácu. In: *Zborník SNM – Archeológia Supplementum* 11. Zborník na pamiatku M. Pichlerovej. Bratislava 2016, 181 - 190.

Varsik/Prohászka 2009 – V. Varsik/P. Prohászka: Nové poznatky o osídlení Veľkého Žitného ostrova v dobe rímskej. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Ed.): *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Collectio Archaeologica Ressoviensis XIII*. Rzeszów 2009, 187 - 209.

Iné zdroje

CBd – *The Campbell Bonner Magical Gems Database*. Available online: <http://cbd.mfab.hu/> [20.7.2021]

Nálezová správa AÚ SAV čís. 572/55 (T. Kolník)

Nálezová správa AÚ SAV čís. 575/55 (T. Kolník)

Nálezová správa AÚ SAV čís. 573/55 (T. Kolník)

Mgr. Miroslava Daňová, PhD.
Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave
Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
miroslava.danova@truni.sk

PRSTEŇ NA HRANICI SVETOV

Recenzenti:

Mgr. Igor Bazovský, PhD.
Mgr. Katarína Hladíková, PhD.
doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik

Vydavateľ:

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
<http://ff.truni.sk>

© Miroslava Daňová, 2021

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2021

ISBN 978-80-568-0409-4

EAN 9788056804094

